

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Caspar J.C. Reuvens en de musea van oudheden in Europa (1800-1840)

Hojtink, M.H.E.

Publication date

2009

Document Version

Final published version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Hojtink, M. H. E. (2009). *Caspar J.C. Reuvens en de musea van oudheden in Europa (1800-1840)*.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Hoofdstuk 3 Universele geschiedenis in musea van oudheden

I De klassieke cultuur *inclusief* de Oriënt

De collecties oudheden in de hoofdstedelijke museale collecties bleven in de eerste decennia van de 19e eeuw niet meer beperkt tot de vertrouwde Grieks-Romeinse sculptuur en kleinodiën die sinds de Renaissance beeldbepalend waren geweest voor de villa's en paleizen van kooplieden, adel, pausen en vorsten. In Leiden was dit niet anders. Het begon met een voorzichtige introductie van enkele zogenaamde 'stukken' uit de Oriënt en Azië, die als *appetizers* hun weg vonden naar de tafels van illustere gezelschappen van geleerden en verzamelaars.³⁵⁸ Ze werden met andere ogen bekeken dan de curiositeiten die enkele eeuwen daarvoor waren meegenomen uit verre oorden. Ze maakten nu deel uit van de eigen wereld, één die vanuit Europa georganiseerd werd. Vanaf de jaren 1820 overspoelden de collecties Europa. Vanuit de verre havens van Alexandrië, Aleppo, Calcutta en Batavia, en tien jaar later vanuit Midden en Zuid Amerika, werden vrachten manuscripten, oudheden, volkskunst en gebruiksvoorwerpen aangevoerd. In de historiografie, die weerspiegeld werd in de ordening van musea, werd gezocht naar motieven die aannemelijk maakten dat de exotische objecten geïntegreerd konden worden in het eigen, universalistische wereldbeeld. Ze werden geordend in een keten van 'historische' beschavingen, volgens een door Hegel beschreven systematiek die hij sinds 1820 in zijn 'Vorlesungen' uiteenzette.³⁵⁹ In zijn visie bevatte de Oriënt, waaraan hij de basis van de wereldgeschiedenis toeschreef, een viertal 'theaters van geschiedenis', steeds gerelateerd aan rivieren. De eerste betrof de gele rivier en haar 'delta': China en de Mongolen; de tweede de Indus en de Ganges; de derde de Eufraat en de Tigris, samen met de delta van de Oxus en de Jaxartes in Perzië; en de vierde tot slot de Nijldelta in Egypte.³⁶⁰ Met dezelfde vanzelfsprekendheid waarmee Hegel deze historische culturen als voorlopers en als prototypes beschreef van contemporaine bureaucratisch georganiseerde beschavingen, werden de niet-historische culturen buitengesloten. In deze tijd heeft Europa Egypte uit Afrika opgetild, en omarmd en aldus geïsoleerd. De gevolgen daarvan zijn nog tot vandaag in de musea te zien.³⁶¹

³⁵⁸ Het hedendaagse onderscheid tussen de Oriënt (tot voor kort ook wel het Nabije Oosten) en Azië (tot voor kort ook wel het Verre Oosten), werd in de eerste helft van de 19^e eeuw niet gemaakt. De afbakening van de 'Oriënt' – een benaming die pas in de tweede helft van de 19^e eeuw frequent voorkwam, werd ook gebruikt voor Egypte en liep toen door tot diep in Azië. De geografische afbakening van 'Azië' daarentegen, werd sinds de 18^e eeuw gemaakt bij de Krim, Perzië en India en China. De tegenwoordig zogenaamde Indonesische archipel speelde in dit beeld nagenoeg geen rol (vgl. Osterhammel, 1998). Voor de leesbaarheid van de tekst gebruik ik beide termen waar relevant in de context van het geschrevene. Als gevolg van het cultuurkritische onderzoek in Said's *Orientalism* (1978) is de 'Orient' een beladen term geworden en wordt deze in musea en door historici veelal vervangen door de neutrale en eigentijdse benaming van landen of continenten.

³⁵⁹ Zie voor de invloed van Hegel op Champollion S. Harten, 'Archaeology and the Unconscious: Hegel, Egyptomania and the legitimization of Orientalism' in: Seipel (2000) 323-327

³⁶⁰ Hegel (*Philosophy of History* ed.1991 [1822 vertaling James Sibree]) 112 e.v.

³⁶¹ De website van het *British Museum* over Afrika refereert niet aan Egypte:

http://www.britishmuseum.org/explore/world_cultures/africa/africa_arts_and_cultures.aspx

De tentoonstelling *Africa. The Art of a Continent* in The Royal Academy of Arts in Londen (1995/1996), en de gelijknamige catalogus van Tom Phillips (ed.) New York en München: Prestel & Royal Academy of Arts, vormden hierin een opmerkelijke uitzondering, en kregen om die reden lovende kritieken.

Ten tijde van de restauratie, in de zoektocht naar nieuwe vormen van staatsinrichting, was de academische aandacht in Europa volledig gericht op historische referenties naar hoogstaande beschavingen, die gekenmerkt werden door een grote mate van standvastigheid en een lange periode van voorspoed. Die beschavingen werden gezocht in precies die gebieden waar de bestuurlijke en economische interventie plaatsvond. Incidenteel zocht en vond men de wortels van die beschavingen in de eigen streek, zoals die van de Etrusken. De eigen wortels zouden, met de ontwikkeling van nationalisme in de volgende decennia belangrijker worden. Het ontwakken van deze patriottische sentimenten nam bijna een halve eeuw in beslag en was dus een betrekkelijk langzaam proces.³⁶²

De opstelling van Egyptische oudheden in de musea van oudheden paste in het door Griekenland gedomineerde klassieke wereldbeeld. De Griekse adoratie voor het oude Egypte was bekend, haar geschiedenis reeds opgetekend en overgeleverd door Herodotus. Voor Winckelmann stond vast dat de monumentale sculptuur van de Egyptenaren ter inspiratie had gediend in de ontwikkeling en vervolmaking van de Griekse vrijstaande sculptuur. Voor Hegel was de 'geest' van Egypte getransfigureerd, overgegaan in Griekenland, en pas dáár, bevrijd van mentale onrust en in vrije individualiteit geëmancipeerd en tot bloei gekomen.³⁶³ De uitbreiding met collecties uit Perzië, het huidige Iran, kon ook op die manier worden gelegitimeerd. Sinds de veroveringen van Alexander de Grote was het oude Perzische rijk geïncorporeerd binnen de grenzen van de Hellenistische rijken. Thomas Hope, die aan het eind van zijn leven 'An Essay on the prospects of Man' schreef, dat kort na zijn overlijden in 1831 werd uitgegeven, beargumenteerde dat het oude Griekenland haar wijsheid aan India te danken had.³⁶⁴ Hierin laat zich een groot verschil zien met de opvattingen die daar nog geen vijftig jaar tevoren over heersten: in *The Great Map of Mankind*, die men dacht in kaart te hebben gebracht, werd Perzië niet herinnerd in haar antieke grootsheid, maar genoemd naar haar actuele 'barbaarse' toestand'.³⁶⁵ Nu werd het, net als Egypte, als voorloper van de Griekse beschaving gezien. En daarmee paste het moeiteloos in de universele geschiedenis.

De intellectuele integratie van Azië lag niet onmiddellijk voor de hand, maar binnen de filologie, de vergelijkende kunstgeschiedenis en later ook de archeologie werd gezocht naar verwantschap binnen de universele geschiedenis. De belangstelling voor Azië was in de 18^e eeuw opgelaaid. Door de oude handelscontacten en nieuw gevestigde kolonies verhiel de geleerdenwereld en beschaafde bovenlaag in Frankrijk, Groot Brittanië, Duitsland en Italië zich tussen 1750 en 1820, veel vanzelfsprekender dan ooit tevoren, en meer dan ooit nog daarna, tot Azië. De literatuur van de klassieke oudheid en de bijbel, die doorgaans als een

³⁶² Jasanoff stelt in dit verband dat ook Engeland er honderd jaar over deed voordat het nationale sentimenten in verband bracht met de Empire. (2006) 6: 'By 1850 many Britons had come to see the empire as a fundamental part of what Britain itself was about- a key component of national identity'.

³⁶³ Hegel (ed. 1991) 221-222

³⁶⁴ Roger Scruton (2008) 245. Scruton geeft hiervoor een specifieke bron die Hope zou kunnen hebben geraadpleegd: Pierre-François Huges (Baron d'Harcenville'). *Recherches sur l'origine, l'esprit et les progrès des arts de la Grèce, etc.* (Londen 1785). Huges was een goede vriend van Winckelmann, Hamilton, en andere invloedrijke figuren. Deze Verlichtingsliteratuur was in die dagen nog actueel en niet achterhaald, hooguit minder encyclopedisch gesteld maar analytischer verwerkt in Hegel. Vgl ook inleiding in Coleman (1832)

³⁶⁵ In een brief uit 1777 van Edmund Burke aan William Robertson, de auteur van *History of America*. Geciteerd door Osterhammel (1998) 19

geschiedenisboek gelezen werd, dienden als uitgangspunt voor empirische menswetenschap.³⁶⁶ Op de voorpagina's van kranten stonden de wederwaardigheden van overzeese transporten en contacten puntsgewijs vermeld, waardoor de ontwikkelingen dagelijks of wekelijks op de voet gevolgd werden. Gaandeweg ontstond een 'transatlantisch bewustzijn' dat het buitengaats gebied binnensloot.³⁶⁷ Bij de selectie van deze culturen ging het om de adaptatie van voorheen grote beschavingen, die een basis vormden en voeding gaven aan de superioriteit en de legitimiteit van de nieuwe, eigen, westerse civilisatie.³⁶⁸

De groei van de collecties laat zich primair verklaren uit politiek-economische ontwikkelingen. Imperialisme en kolonialisme, beide sinds de 17e eeuw ingezet, kwamen in een nieuwe fase terecht, toen de macht verschoof van de handelsimperia naar de nationale overheden. De natie hield niet op bij de eigen landsgrenzen. Rivaliteit tussen de Europese staten was veelal de belangrijkste drijfveer, waarbij de interne Europese machtsstrijd vooral buiten Europa uitgevochten werd. 'De balanceeract op het Europese evenwichtskoord had het wereldtoneel nodig om voluit te kunnen gaan'.³⁶⁹ De interactie tussen de verschillende naties maakt dat de geschiedenis van een land niet insulair bestudeerd kan worden. De geschiedenis van het Britse imperialisme kan niet los worden gezien van die van de Franse 'Empire'. Daarbij speelde Engels-Franse rivaliteit een determinerende rol in de vorm en omvang van beider belangen in de koloniën in Azië.³⁷⁰

Met de toe-eigening van buitenland werd het Vaderland een Moederland. Wie vertrok kwam, tenzij door ernstige ziektes getroffen, ook terug, met kisten vol verhalen en verzamelingen van het nieuwe, vreemde, exotische uit Egypte, het verdere Afrikaanse continent en Azië. Al dit nieuwe moest gedeeld worden met de thuisblijvers. De motieven waarmee de objecten naar het moederland vervoerd werden liepen sterk uiteen, van diepgaande wetenschappelijke belangstelling, tot hebzucht en statusbeluste ijdeluiterij. Hun verzamelaars waren afkomstig uit alle geledingen van de samenleving, van geboefte tot nobele *gentlemen*. Het waren officieren, schatrovers, ambtenaren, vroege industriëlen, reizigers, onderwijzers en artsen. De objecten werden gekocht, gestolen, afgetrosgeld, 'geruild', in opdracht vervaardigd, uitgehakt en opgegraven.

De gigantische stroom aan verzamelingen die sedertdien naar Europa werd verscheept veranderde in enkele decennia het aanzien van het openbaar en particulier kunstbezit. Tot 1816, met de terugkeer van de Vaticaanse collecties uit Parijs naar Rome, had de klassieke cultuur, en met name haar witte marmeren beelden de musea gedomineerd en de beeldende kunsten geïnspireerd. Naturalistische, gespierde, soepele levensgrote lichamen van goden en godinnen, faunen en nimfen, helden en eroten waren niet alleen in het collectieve geheugen gegrift, maar ook normerend in de beoordeling van wat nieuw was. Van al het nieuwe dat Europa binnenstroomde, werd sculptuur *a priori* voor nationale collecties gereserveerd. Sculptuur was sinds de klassieke oudheid het hoogste in de kunsten. Ze werd geassocieerd met de schepping, met de hand van God, de adem van Prometheus. De 'nieuwe' beelden van boeddha's en

³⁶⁶ Osterhammel (1998) 20

³⁶⁷ De term 'transatlantisch bewustzijn' ontleen ik aan S. Legêne (2005)

³⁶⁸ Jasanoff (2006) 10

³⁶⁹ Legêne (1998) 127

³⁷⁰ Jasanoff (2006) 6

goden uit het Hindoe pantheon werden gekwalificeerd volgens de artistieke conventies in de beoordeling van klassieke sculptuur: plasticiteit, naturalisme, individualiteit, historiciteit.³⁷¹ En daarmee werd ze moeiteloos in de artistieke canon van de universele geschiedenis geïntegreerd.

In de aquarel die James Stephanoff maakte in de jaren 1840, vermoedelijk in opdracht van het *British Museum*, is aannemelijk gemaakt dat de sculptuur van het Parthenon het hoogtepunt markeerde van een ontwikkeling in de beeldende kunst die werd ingezet in Aziatische en Centraal Amerikaanse beschavingen.³⁷² Dit is niet alleen het geval in de compositie van de aquarel- die een hiërarchische chronologie lijkt te volgen, maar ook in de op elkaar afgestemde kleurstellingen en overeenkomstige vormen. Wat deze aquarel toont, is de verandering van de ervaring van de museumbezoeker, die gaandeweg de jaren 1830 en 1840 vertrouwd raakte met exotische voorwerpen, die als primitieve voorlopers van de eigen superieure beschaving werden tentoongesteld. Aanvankelijk vond dit tentoonstellen plaats in oudheidkundige musea.³⁷³ Dit onderstreept het hoogst *inclusieve* karakter van het kolonialisme in de eerste helft van de 19e eeuw, dat ook nadrukkelijk een humanistisch gezicht had. Veel politieke processen die nu als pijnlijke episodes in onze geschiedenis worden beschouwd, vonden plaats volgens een Christelijke moraal die wij nu niet meer begrijpen, maar waarvan de Nederlander oprecht dacht de ‘inlander’ recht te doen.³⁷⁴ Dit ‘inclusieve’ aspect veranderde in de tweede helft van de 19e eeuw, toen niet de wereld maar de eigen natie het epicentrum van het denken werd. Chauvinisme is, als zodanig, nooit een drijfveer van expansie geweest.³⁷⁵ Het is vanuit die transformatie begrijpelijk dat de Aziatische of Oriëntaalse collecties sindsdien niet meer inclusief, maar als ‘de ander’ werden beschouwd. Als gevolg van Darwin’s *Origin of Species* in 1859 en parallel aan de ontwikkeling van etnografie als wetenschap werden collecties toen geordend in termen van sociale evolutie. In de meeste musea van oudheden bleven de Egyptische en Perzische verzamelingen als kunsthistorische voorlopers van de Griekse beeldhouwkunst gehandhaafd. De Aziatische collecties werden hiervan echter in de erop volgende decennia gescheiden en uiteindelijk apart gezet in *exclusieve* etnografische musea. In de grote musea, zoals het Louvre en het *British Museum*, werden hiervoor eerst inspanningen gezocht. Dit weerspiegelt de verkokering, of, zoals Osterhammel zegt: ‘fragmentarisering’ in het wetenschappelijk denken. Als voorbeeld geeft hij de laat 18e eeuwse historici in Göttingen, zoals August Ludwig Schlözer, die de geschiedenis van de Aziatische volkeren met alle hun beschikbare informatie binnen de universele geschiedenis opnamen. Een eeuw later beperkte de invloedrijke historicus Ranke zich

³⁷¹ De vroege weergave van sculptuur uit de Oriënt is zelden realistisch, maar Europees- romantisch van aard. Zo is de Antinoös die als een Atlantis uit porfier is gehouwen (weergegeven in het fresco in het Vaticaan, inleiding fig. 1: ‘Het museum als bron’) getrouw gekopieerd, maar in het fresco heel plastisch geschilderd. Dit was ook het geval bij illustraties van Hindoeïstische kunst.

³⁷² De adaptatie van Centraal Amerikaanse beschavingen is een verschijnsel dat niet eerder dan in 1841 plaatshad, als gevolg de publicatie van J.L. Stephens: *Incidents of Travel in Central America, Chiapas, and Yucatan*. Stephanoff baseerde zijn werk direct op de illustraties in het werk van Stephens. Jenkins (1992) 61

³⁷³ Het Kabinet van Zeldzaamheden in Den Haag stelde ook, vooral kleinere, oudheden ten toon, maar meer in de traditie van de rariteitenkabinetten.

³⁷⁴ Vgl. Kommers (1979) 161,162

³⁷⁵ Hier deel ik de opvatting van Maya Jasanoff, die met *Edge of Empire* een menselijke dimensie aan Britse imperiale geschiedenis heeft willen toevoegen, door onderscheid te maken tussen de eerste en tweede helft van de 19e eeuw, de laatste gekarakteriseerd als British chauvinism. Vgl. Jasanoff (2006) 11,12

in zijn *Weltgeschichte* (1881-88) tot historische beschavingen van de klassieke oudheid en Europa. Zijn reputatie als een man met een soevereine Europese attitude en als expert van de Oriënt had hij louter te danken aan de adaptatie van de geschiedenis van het Osmaanse Rijk. Nadien overheerste in toenemende mate een Eurocentrische benadering, die oorsprong van het eigen land centraal stelde.³⁷⁶ De uitwassen van deze nationale visies zoals het latere ‘Germanozentrismus’ zijn bekend. In tegenstelling tot de eerste helft van de 19^e eeuw bleven latere onderzoekers in de nieuw ontwikkelde wetenschappelijke disciplines die zich met de Oriënt bezighielden, vooral onder elkaar. Hun *status aparte* binnen de academische wereld werd misschien wel net zo exotisch, vreemd en anders beschouwd als het onderwerp van hun onderzoek.

Vanaf de jaren 1820 en tot die veranderingen in de tweede helft van de 19^e eeuw, was de presentatie van de Oriënt en Azië in oudheidkundige musea, haar onsamenhangende verzamelwijze ten spijt, verklaarbaar vanuit de opvattingen over de universele geschiedbenadering die tot ca. 1835 overheerste.

Caspar Reuvens had sinds het prilste begin van zijn aanstelling te maken met een sterk groeiende verzameling van oudheden uit Europa, de Oriënt en Nederlands Indië (Java) waarbij de afbakening werd gedictieerd door de kaders van het universeel historisch perspectief. Zo is er geen moment sprake van geweest dat de Japan-collectie van de Duitse arts die in dienst van de Nederlandse regering in Oost Indië werkzaam was geweest, Philipp Franz Von Siebold, onderdeel zou worden van Reuvens’ museum. In 1831 werd de verzameling aangekocht door Willem I, waarna Von Siebold, die zich de volgende jaren aan een catalogus ervan zou wijden, deze toegankelijk maakte voor publiek in een huurhuis aan het Rapenburg.³⁷⁷ Japan viel immers op geen enkele wijze te rijmen met de universele geschiedenis. Een ander argument dat vanaf de prille jaren 1820 werd gebruikt om oudheden van niet-oudheden te onderscheiden was het verschil tussen voorwerpen die uit een dode cultuur en die uit een levende cultuur afkomstig waren. Wat niet paste binnen deze kaders, werd beschouwd als etnografisch. De verzameling ‘Indische oudheden’ zoals Reuvens deze noemde kon, zoals in de volgende paragrafen aan de orde komt, integraal gepresenteerd worden met Griekenland, Rome en Egypte vanuit de context van de universele geschiedenis. De ontwikkelingen na Reuvens’ sterfjaar, het opkomend chauvinisme, de verharding van het kapitalistische kolonialisme, het evolutiedenken en de ontwikkeling van de etnografie maakten dat het ‘Indische’ deel van zijn museum in 1903 werd overgedragen aan het Rijks Ethnographisch Museum, het huidige Rijks Museum voor Volkenkunde, enkele honderden meters van ‘Oudheden’ verwijderd.³⁷⁸ Sindsdien is Reuvens’ op het universalistische historische perspectief gebaseerde verzamelbeleid niet meer begrepen.

II Europa *inclusief* Egypte

Het fenomeen van de grote Egypte verzamelingen vanaf de jaren 1820 wordt in de studies naar verzamelgeschiedenis direct in verband gebracht met de Napoleontische

³⁷⁶ Osterhammel (1998) 20, 21

³⁷⁷ Kouwenhoven (2000) 88,89; Effert (2008)

³⁷⁸ Kouwenhoven (2000) 88,89. Illustratief voor het proces dat hieraan voorafging, was dat de collectie etnografica van Von Siebold nog korte tijd is samengevoegd met de Indische collectie van het Museum van Oudheden in de Breestraat.

expedities.³⁷⁹ Dat is niet geheel ten onrechte, aangezien de sfeer in de nationale collectievorming in die tijd ronduit competitief was, en reflectie op de ‘Empire’ gemeengoed. Het gaat echter voorbij aan het feit dat de trend om Egyptische stukken te verzamelen zo’n honderd jaar ervóór in Rome al *bon ton* was. Sterker, de fascinatie voor Egypte was hier altijd een vanzelfsprekende en lange tijd exclusief- Romeinse aangelegenheid geweest.

In de Romeinse oudheid was met de expansie in Egypte in de eerste eeuw v.Chr een gestage Egyptische immigrantenstroom op gang gekomen. De definitieve overwinning door keizer Augustus in 10 AD, werd onmiddellijk gememoreerd met de oprichting van uit Egypte verscheept metershoge obeliskken die, voorzien van nieuwe inscripties, op cruciale plaatsen in het antieke stadshart kwamen te staan. Direct hierop volgde de bouw van Egyptische tempelcomplexen. De belangrijkste en grootste van deze was het Isisheilgdom op de Campus Martius- wat meestal het *Iseum Campense* wordt genoemd- vlak achter het Pantheon.

Waar Augustus zich als farao liet afbeelden, ging Hadrianus nog een stap verder. Hij bracht in de tweede eeuw Romeinse beeldhouwers, geïnspireerd door Egyptische sculptuur en Egyptische beeldhouwers, geïnspireerd door Romeinse sculptuur, samen. Zij produceerden korte tijd beelden in ‘Egyptiserende stijl’, ware *cultural cross-overs*, die een korte, maar hevige en overtuigende breuk veroorzaakten met de klassiek Griekse traditie.³⁸⁰ Een beroemd voorbeeld hiervan is het beeld van Antinoös, Hadrianus’ geliefde, voorgesteld als de Egyptische god Osiris (fig.2).³⁸¹ Antinoös was verdronken in de Nijl, ter hoogte van de havenstad Canopus, tijdens feestelijkheden die ter herinnering aan Osiris werden gehouden. Deze Egyptische god was, nadat hem een zelfde ongeluk was overkomen, uit dit water herboren. Het beeld stond in veelvoud opgesteld, in zwart, geel en wit marmer, langs de *Canopus*, de vijver die Hadrianus naar de plaats van het ongeval had genoemd bij zijn villa in Tivoli. Het monument was een cultusplaats, een eerbetoon aan de vergoddelijkte Antinoös.³⁸² Deze beelden zijn grotendeels bewaard gebleven doordat de Villa van Hadrianus overwoekerde en niet overbouwd of vernield is in latere eeuwen.

De architectuurfragmenten van de verschillende Egyptische tempels werden verslept en elders in Rome ondergebracht. Ze zijn op verschillende plaatsen terug te zien: als versiering van de *cordonata*, Michelangelo’s trappen naar het Capitool; of als tuinornament bij de stadspaleizen en pas later weer verzameld als ‘Egyptisch’.³⁸³ De historische band tussen Rome en Egypte is nog steeds te zien in de openbare ruimte, waar de obeliskken door de pausen van de katholieke reformatie verplaatst zijn om te dienen als wegwijzer voor pelgrims in Rome: gekerstend, met kruisjes op de top. De vertrouwdheid met de Egyptische cultuur is niet beperkt gebleven tot het publieke domein. Achter de dikke muren van de Jezuietenschool, het Collegio Romano bij het Piazza Navona, waren de objecten uit het ‘Iseum’ in de verzameling van het 17e eeuwse Museum Kircherianum van Athanasias Kircher al onderwerp van studie. Voor

³⁷⁹ Vgl. Gallo (1993) 290. In studies die zich meer concentreren op de invloed van de Egyptische cultuur op de kunst en kunstnijverheid in Europa, wordt de oorsprong van de Egyptomania- zoals deze ontwikkeling zich in de loop der tijd ontwikkelde wel in Rome gezocht. Vgl. Humbert (1994)

³⁸⁰ De Duitse Egyptoloog Richard Lepsius erkende deze stijl in de 19^e eeuw als een stroming, de zogenaamde Romeins-Egyptische stijl.

³⁸¹ Fig. 1 volgt later in de tekst.

³⁸² Opper (2008) 174

³⁸³ Zie voor de Egyptiserende elementen in Rome Miguel John Versluys (Leiden 2005), introductietekst van de bundel die verscheen naar aanleiding van *Egypt in the Roman world*, het thema van de ‘IIIrd international conference of Isis studies’.

Kircher, als universele en christelijk geleerde, was de zondvloed en de verspreiding van Noachs zonen de verklaring voor het bestaan van vele volkeren wereldwijd tot in China aan toe. Aan zijn vraagstellingen is te zien dat hij aannemelijk wilde maken dat Egypte onlosmakelijk met de Romeinse wereld verbonden was. Het polytheïsme in Egypte beschouwde hij als de oorsprong van de Griekse en Romeinse religie. Kircher was er verder van overtuigd dat de religie en de taal van het Hebreeuwse volk- in sterke mate beïnvloed door Egypte- het begin en de oorsprong van alle geschiedenis en religie markeerde. In zijn *Oedipus Aegyptiacus* probeerde Kircher het dogma van de drievuldigheid in het Christelijk geloof te verbinden met de antieke religieuze systemen- om zodoende een polytheïstische basis te leggen voor het monotheïstische Christendom.³⁸⁴ En onderwijl werkte hij als eerste wetenschapper aan de vertaling van hiërogliefen. Egypte was sindsdien niet alleen historisch, sociaal-economisch en religieus, maar ook wetenschappelijk geïntegreerd in het Romeinse zelfbeeld.

De hernieuwde belangstelling voor Egypte in de 18e eeuw hing onder meer samen met de opgraving van villacomplexen uit de Romeinse keizertijd- waaronder die van Hadrianus in Tivoli. De vondst van de Antinoösbeelden, aan weerszijden en langs de halfronde uiteinden van de Canopus, veroorzaakte een ware *hype*. In het stedelijk museum van Rome, het Conservatorenpaleis op het Capitool, werd in 1748 een selectie ervan opgesteld in de *Stanza del Canopo*.³⁸⁵ Met grote gretigheid werden ze onmiddellijk opgenomen in de verzamelingen van het Vaticaan, in de modieuze collectie van de familie Borghese, en in de nieuwbouw van de museale, *state of the art* collectie van kardinaal en diplomaat Alessandro Albani (1692-1779), de Villa Albani.³⁸⁶ Deze villa, door de kardinaal zelf ontworpen en door de architect Carlo Marchionni in 1751 uitgewerkt, was een waar museum, waarvoor Plinius' *Laurentinum*, met een *essedra* en een *Mouseion* mogelijk als basis diende voor de halfronde galerij en het 'museo'.³⁸⁷ Alessandro Albani, die niet Romeins van geboorte was, had het Jezuïetencollege in Rome doorlopen, en was zo van jongs af aan vertrouwd geraakt met de verzamelingen waarvan de kern bijeen was gebracht door Athanasias Kircher.³⁸⁸ De opgravingen in Pompeii en Tivoli vormden de actuele achtergrond van de ontwikkeling van zijn villa. Vooral in de jaren 1760 ontvingen de kardinaal en zijn maîtresse Francesca Cheroffini veel gasten. De band met Duitse adel en vorsten, Leopold III von Sachsen Anhalt was er in 1765, was bijzonder sterk. De Villa Albani werd *een must see* voor (genodigde) Grand Tour-toeristen.³⁸⁹

Twee zwart marmeren Antinoös/Osirisbeelden stonden aan weerszijden van de geheel in Egyptische stijl opgetrokken *Galleria del Canopo* of *Canopaeum*.³⁹⁰ De tekeningen van Piranesi, die niet altijd waarheidsgetrouw zijn, maar wel een goede indruk geven van een Rome als letterlijke *Fundgrube*, werden in Europa verspreid en wakkerden de

³⁸⁴ Seidl (2002) 68-70

³⁸⁵ Brigitte Kuhn-Forte in Fröhlich (1998) 27

³⁸⁶ Zie voor de omvang van deze collectie Beck en Bol (1982), voor de in het Louvre achtergebleven delen daarvan Martinez (2004)

³⁸⁷ Röttgen, S. in: Beck en Bol (1982) 59-184, 'Die Villa Albani und ihre Bauten', 81-83. Röttgen stelt dat de *essedra*, nadat deze door Rafael in de Villa Madama is opgenomen, een veel terugkerend architectuurelement is geworden. Over Plinius, en over de samenstelling van beeldengroepen in paleiselijke omgeving zie: Liebenwein, W. in Beck en Bol (1982) 461-505, 'Geschichte der Kunstsammlungen' 470. Liebenwein spreekt in dit verband over 'Sammlungsarchitektur'.

³⁸⁸ Röttgen, in: Beck en Bol (1982) 125

³⁸⁹ Ibid., 108

³⁹⁰ Ibid., 83. De Romeins-Egyptische beelden uit de verzameling van de villa Albani zijn in 1815 aan Leo von Klenze verkocht voor de *Glyptothek* in München. Vgl. Martinez (2004)

belangstelling voor Egyptische en Egyptiserende oudheden verder aan.³⁹¹ Alessandro Albani was in deze ontwikkeling een centrale figuur, en in museaal opzicht een trendsetter. Hij was een mecenas voor beeldend kunstenaars. Albani was lange tijd beschermheer van de (kunst) Accademia di San Luca en bood onderdak aan kunstenaars die korte of langere tijd in Rome verbleven. In zijn collectie, waarmee ten gevolge van uitbreiding en nieuwe inzichten voortdurend geschoven werd, lag de nadruk evenzeer op de Grieks-Romeinse wereld, als op Egypte. Hij verzamelde, selecteerde en verkocht ook weer, aan zijn uitgebreide netwerk van Hannoverianen, Habsburgers en Bourbons- en droeg zodoende bij aan de verspreiding van de kennis van de klassieke wereld, Egypte *inclusief*, in Europa. Albani had Winckelmann bij zijn aankomst in Rome aangesteld als bibliothecaris. Winckelmann mocht als conservator en inhoudelijk assistent het collectiebeheer voeren.³⁹² Ook de schilder Anton Rafael Mengs en zijn gezinsleden kregen bij hem via het Duitse netwerk een onderkomen.³⁹³ Piranesi, die zowel waarheidsgetrouw als met de nodige fantasie de ruïnes van Rome vastlegde genoot eveneens bijzondere bescherming van Albani.³⁹⁴ Het is interessant te bedenken dat Winckelmann zo in huis een vertrekpunt kreeg aangereikt voor zijn inventarisatie van en onderzoek naar Romeinse collecties. Er moet veel vergeleken, geschoven en hergegroepeerd zijn, om tot de chronologische ordening te komen. In dit dynamische proces en in het ontstaan van het neo-classicisme heeft Albani een aanzienlijke rol gespeeld, die door de kunsthistorische waardering die Winckelmann lange tijd ten deel viel, onderschat is.³⁹⁵

De inrichting van de Villa Albani was onlosmakelijk verbonden met de totstandkoming van het Museo Pio Clementino, dat tien jaar later geopend zou worden. Hier werden, eerst onder Clemens XIV en daarna onder Pius VI, voornamelijk de Grieks-Romeinse collecties van het Vaticaan gerangschikt. De pausen kenden de Villa Albani goed en hebben deze- evenals Clemens XIII vóór hen, meermaals bezocht.³⁹⁶ Winckelmann was hierbij de belangrijkste adviseur. Niet gehinderd door gebrek aan inspiratie om idolote, homo-erotische poëtische bewoordingen te kiezen voor de beschrijving van klassieke sculptuur, gebruikte hij *Antinoös als Osiris* ter illustratie van zijn inleiding tot de *Geschiede der Kunst des Altertums*. Hij beschouwde het als een religieus beeld dat diep respect oproept.³⁹⁷ Het beeld werd een icoon, temeer daar het direct geïntegreerd én gekopieerd werd in de porfierzuilen in de nieuwbouw van het Vaticaanse Museo Pio Clementino vanaf de jaren 1760.

In 1771, nog vóór de opening, maakte Paus Clemens XIV bekend dat daarnaast een afzonderlijke, door Mengs te beschilderen ruimte zou worden ingericht met Egyptische papyri, waarvan het Vaticaan een zeer rijke collectie bezat. Hiervoor moest een historisch theologische rechtvaardiging worden gevonden. In het fresco diende Mengs tot uitdrukking te brengen dat het aan de vroeg Christelijke kerken in Ravenna te danken was dat de papyruscollectie was behouden. Het was het Christendom geweest, dat het erfgoed van Egypte had bewaard. Deze continuïteit werd zichtbaar gemaakt door de afbeeldingen van Mozes die volgens de

³⁹¹ Humbert (1994) 8-39

³⁹² Howard (1993) 239

³⁹³ Röttgen in Beck en Bol (1982) 108

³⁹⁴ Ibid., 119

³⁹⁵ Vgl. Howard (1993)

³⁹⁶ Röttgen, S. in: Beck en Bol (1982), zie noot 30, 109-110

³⁹⁷ Winckelmann (vert. Tassel&Gallo 2005) 108

overleveringen van de Apostelen in het bezit was van alle wijsheid van Egypte, het land van zijn geboorte. Het was een logische voortzetting van de frescocyclus in de Sixtijnse kapel, waarin Mozes als voorloper van Petrus was afgebeeld. Hiermee verplichtte de Christelijke kerk zich ook getuigenissen uit Mozes' tijd te beschermen.³⁹⁸ Het Vaticaan manifesteerde zich hier als schatbewaarder van de geschiedenis van het Christendom. Daarbij hield het vast aan het geloof dat het Hebreeuwse volk het begin markeerde van alle geschiedenis en religie en dat de oorsprong ervan in de uittocht uit Egypte gezocht moest worden. Doorgaans is de katholieke doctrine hierin gericht op het Nieuwe Testament, op de geschiedenis van de Verlossing. De Oudtestamentische verhalen over de geschiedenis van het Joodse volk en de exodus van Mozes uit Egypte, worden dan gezien als een prefiguratie op 'Christus Verlosser'.³⁹⁹

Deze door Mengs te beschilderen ruimte was de eerste waarin Egypte in afzondering, maar nog steeds binnen de privésfeer, onder de aandacht werd gebracht. Napoleon's commissie die invulling moest geven aan het Verdrag van Tolentino koos eigenlijk opvallend conservatief, toen deze eind 1790 hun verzoeken indienden bij de conservatoren van de verschillende Romeinse collecties.⁴⁰⁰ De Vaticaanse papyri werden na het Verdrag van Tolentino niet naar Parijs overgebracht. En terwijl de Romeinse sculptuur, verankerd in de tuinen en de muren van de Villa Albani werd uitgehakt en op transport gezet, bleef de Egypte collectie, op enkele Egyptiserende beelden na, in Rome.⁴⁰¹ Waar de Grieks-Romeinse sculptuurcollectie van de familie Borghese aan Napoleon werd verkocht- Paolina, de zus van de keizer was met Camillo Borghese getrouwd- bleef ook de Egyptische zaal van de villa Borghese, rond 1780 ingericht en beschilderd als een *Gesamtkunstwerk* intact.⁴⁰² De zaal, intiemer- veeleer *bourgeois* -dan haar paleiselijke, monumentale voorganger in de Villa Albani, kreeg veel navolging in Rome en daarbuiten. In Parijs bestonden plannen om de Villa Albani te kopiëren en in te richten met de geconfisqueerde collectie.⁴⁰³ De 'Egyptian Saloon', die Caspar Reuven in het weelderige huis van Thomas Hope in Londen zag, was echter direct op de Egyptische zaal in de Villa Borghese geïnspireerd.⁴⁰⁴

Uiteindelijk waren in het Musée Napoleon, naast enkele uit de *Bibliothèque du Roi* afkomstige Egyptiserende kleinodiën van dubieuze origine, slechts enkele Egyptische objecten opgesteld. Twee, uit het Capitolijs museum afkomstige sfinxen flankeerden de Apollo Belvedere, die op een sokkel tussen twee zuilen was opgesteld. De zaal was

³⁹⁸ Zu Dohna (2006) 181

³⁹⁹ Het Vaticaan geeft als reden voor de verzameling van Egyptisch oudheden als reden dat deze is 'connected with the fundamental role attributed to this country by the Sacred Scripture in the History of Salvation', http://mv.vatican.va/3_EN/pages/MEZ/MEZ_Main.html

⁴⁰⁰ De briefwisseling, met verlanglijsten die voortdurend ter discussie stonden, bevinden zich deels in het Visconti-archief in BnF/SM, n.a.fr. 5966 en 5967. Zie ook hfdst. 1 p. 33 noot 143

⁴⁰¹ Brigitte Kuhn-Forte in Fröhlich (1998) 29. Er bestaan verschillende opvattingen over de mate waarin de villa werd aangetast bij de verwijdering van de collectie. Vgl. Röttgen in Beck en Bol (1982) 112

⁴⁰² De schilderijencollectie van de Villa Borghese was –net als de collecties van o.m. het Vaticaan en het Capitool als gevolg van het Verdrag van Tolentino- door Frankrijk geconfisqueerd. Deze zijn later weer naar Rome teruggekeerd. De 334 stukken antieke sculptuur vormen tot vandaag als de 'Borghesecollectie' het hart van de verzameling antieke sculptuur van het Louvre collectie. In 2005 is bij wijze van tijdelijke tentoonstelling voor het eerst een deel daarvan teruggegaan naar Rome, en in oorspronkelijke samenhang

⁴⁰³ Röttgen in Beck en Bol (1982) 112

⁴⁰⁴ Vgl. Humbert (1994) 41. Andere voorbeelden hiervan in Rome zijn te vinden in Palazzo Massimo en 'Palazzo Barberini. Watkin en Philip Hewat-Jaboor (2008)

bedoeld als een apotheose, die zich voor het oog voltrok nadat de bezoeker de *Salle du Laocoon* had verlaten.

Nadat de authenticiteit van de Apollo Belvedere in twijfel was getrokken, moet deze zaal uit de beeldvorming van het Museum zijn onttrokken. Hubert Robert vervaardigde in opdracht van Vivant Denon, de directeur van het Musée Napoléon een serie schilderijen van zaalaanzichten. Op één ervan (hoofdstuk 1 fig. 11) legde hij de Apollo Belvedere vast. De kleurstellingen- mogelijk iets geromantiseerd door Robert- waren gewaagd: azuurblauw tot de hoge lambrisering, een grijsgroen plafond. Het 'altaar' voor Apollo en de zuilen van rood porfier, evenals de glanzende sfinxen op hun zwarte sokkels stonden ervoor. Het doek van Robert verdween naar Rusland, waardoor het uit het reproductiecircuit verdween tot 1999.⁴⁰⁵ Tot die tijd was de enige visuele bron een ongesigneerde pentekening, die heel even, in 1993 opdook bij een veiling van Sotheby's in Londen, om daarna weer in de anonimiteit te verdwijnen (zie hoofdstuk 4 fig. 24).⁴⁰⁶ De tekening biedt een intiemere blik op de opstelling dan het schilderij. De ironie wil dat de sfinxen grandeur verleenden aan de god in wie, na de herziening van de canon na 1815, niemand meer geloofde.

Dat de Engelsen de zo zorgvuldig door de Fransen geselecteerde monumentale Egyptische stukken als overwinningstroofe in 1801 mee naar huis namen, was natuurlijk nooit de bedoeling geweest. Napoleon moet dit als een grote nederlaag hebben ervaren.⁴⁰⁷ De dertig stukken, grote sarcofagen, stèles en koppen van onthoofde kolossale stenen beelden werden door George III aan het *British Museum* gegeven waar ze, tot de oplevering van Saunders' nieuwe vleugel in 1808 in de tuin van *Montagu House* werden gezet. Geen vloer was bestand tegen het gewicht. Het waren deze stukken, en niet de Grieks-Romeinse collectie van Townley, die aanleiding vormden voor nieuwbouw.⁴⁰⁸ De onwetendheid van de Engelsen over het nieuw verworven eigendom was groot; de ontcijfering van hiërogliefen liet nog twintig jaar op zich wachten, en de inventarislijst bestond vrijwel uitsluitend uit maten en gewichten. Een van de grote sarcofagen werd hoopvol toegeschreven aan Alexander de Grote.⁴⁰⁹ Misschien was het die wel, waarin met regelmaat zwervers werden aangetroffen, sinds er geen regels meer waren over de lengte van het verblijf van de bezoekers en diens gevolg de bewaking per zaal was afgeschaft.⁴¹⁰

De *Townley Gallery* wordt in het algemeen niet herinnerd als het eerste museum met een aanzienlijke Egyptische collectie. Dat heeft niet alleen met de misleidende naamgeving van de nieuwe vleugel van het *British Museum* te maken.⁴¹¹ En ook niet

⁴⁰⁵ Het is terechtgekomen in Pavlovsk, een paleis vlak buiten St. Petersburg en werd in bruikleen gegeven ter gelegenheid van de tentoonstelling 'Vivant Denon, 'l'oeuil de Napoleon' in het Louvre (2000).

⁴⁰⁶ Ontdekt en gepubliceerd door Ian Jenkins (1992). De illustratie is niet nader besproken in de tekst, en de data doen vermoeden dat de tekening nog tijdens het productieproces van de bundel is toegevoegd.

⁴⁰⁷ Deze episode wordt nu nog steeds als zeer pijnlijk ervaren. In de tentoonstelling *Bonaparte et L'Égypte. Feu et lumière*, in het Institut du Monde Arabe in Parijs (oktober 2008- maart 2009) wordt hierover met geen woord gerept.

⁴⁰⁸ BMA/GM 14 Juli, p. 970: 'The Committee [...] prepared and sealed a petition to Parliament, requesting a Grant of money, to enable the Trustees to proceed on a building for the Egyptian Antiquities', gevolgd door de mededeling dat er een toezegging is gedaan van £8000 i.p. de gevraagde £16000. Zie ook hfdst. 2, p. 60

⁴⁰⁹ Jenkins (1992) 102; Miller (1973) 96

⁴¹⁰ Vgl. Wilson (2002) 67

⁴¹¹ Zie hfdst. 2 p. 60

met de sloop van het gebouw, omdat dit plaats moest maken voor het kolossale museum zoals wij het nu kennen, van Robert Smirke uit 1843.

Het is met name de zorgvuldig aangestuurde Franse beeldvorming, die maakte dat de verliezer de *claim* moest afstaan, maar wel de *fame* kreeg. De Franse expeditie naar Egypte was, ondanks de wetenschappers en kunstenaars die in het gevolg meereisden, geheel militair van opzet geweest. Met de nederlaag onder de Engelsen achter de rug, concentreerden de Franse zich vanaf 1810 met de publicatie van Vivant Denon's *Description de l'Égypte, Voyage dans la Basse et la Haute Égypte pendant les Campagnes du General Bonaparte* (na 1815: 'de l'Armée Française') om te buigen naar een wetenschappelijk resultaat. De verovering van Egypte, militair jammerlijk verloren, werd op die manier een intellectuele overwinning, en zoals Said schreef, 'een grootse collectieve toe-eigening van het ene land, door een ander land'.⁴¹² Overwinnaar Engeland moest met lede ogen toezien dat Champollions eerste publicatie in 1822 met een vertaling van hiërogliefen: *Lettre à M.Dacier*, in 1824 gevolgd door *Précis du système hiéroglyphique des anciens Égyptiens*, opnieuw een Franse overwinning was. Thomas Young, met een majeure stap op weg naar de vertaling van hiërogliefen, viste achter het net van de roem. Het sleutelstuk voor de vertaling was de 'Steen van Rosetta', genoemd naar de vindplaats. De Fransen hadden de steen bij de overdracht in 1801 nog proberen te verstoppen. Het brok basalt, waarvan het belang direct onderkend was, werd beschreven als 'a Stone with Three Inscriptions', waarop triomfantelijk op een van de zijkanten een vierde taal werd toegevoegd: 'Captured in Egypt by the British Army in 1801'.⁴¹³ De steen werd ter bestudering bij de Society of Antiquaries in Londen ondergebracht en vervolgens in 1808 tussen de andere 'Alexandrijnse oudheden' in de nieuwe vleugel van het *British Museum* tentoongesteld.

De aanblik van de Egyptische monumenten in Londen zal menig Grand-Tour toerist die nog voor de Franse Revolutie naar Rome was geweest, vertrouwd zijn voorgekomen. Voor de collectioneur Charles Townley was het bezoek aan Rome destijds, in 1767, het begin van zijn omvangrijke en belangrijke verzameling. Hij had toen ook een bezoek gebracht aan de Villa Albani.⁴¹⁴ De opening van de *New Wing* met zijn collectie, in samenhang met de 'Alexandrijnse' stukken, een kleine drie jaar na zijn dood in 1805, maakte hij niet meer mee. Na Waterloo verwierf het *British Museum* druppelsgewijs monumentale stukken, zoals de 2,5 meter hoge kolossale, granieten kop van Ramses II- waarvan men dacht dat het 'The Young Memnon' was. Pas in de jaren 1830 werd de collectie nog eens significant uitgebreid.⁴¹⁵

In de marmeren deurpost boven de toegang naar de *essedra*, halverwege de trappen die het *Museo Chiaramonti* met het *Museo Pio Clementino* verbinden, herinnert een inscriptie uit 1821 aan de oprichting van een Egyptisch museum, afgescheiden van de Attische verzameling (fig.3 en fig.4). Dit initiatief laat zich dat anders beoordelen dan Napoleons voornemen om een Egyptisch museum in Parijs in te richten of de Engelse oplossing in de *Townley Gallery*.⁴¹⁶ De *essedra* is de monumentale halfronde bekroning van de binnentuinen, die laat in de 16e eeuw als toevoeging van Bramantes

⁴¹² Said (1978) 84

⁴¹³ Sinds de Steen van Rosetta enkele jaren geleden in een vitrine is geplaatst is dit nauwelijks meer te zien.

⁴¹⁴ Een deel van de collectie tekeningen en een aanzienlijk deel van de bibliotheek van de Villa Albani is verkocht aan George III van Engeland in 1762, Röttgen in Beck en Bol (1982) 135

⁴¹⁵ Wilson (2002) 75

⁴¹⁶ PIVS.VII.PONTIFICATVS.SVI.ANNO XXI.AEGYPTIIS.ATTICIS.SIGNIS

ontwerp van de Belvederetuinen is gebouwd. Tegenwoordig is deze bekend als de bekroning van de *Corte del Pigna*, met de reusachtige bronzen pijnappel, die in de oudheid als fontein diende (fig.5). Staand, met de rug naar de *Pigna*, kan een rechte lijn getrokken worden naar het hart van de ‘nieuwe arm’, de *Braccio Nuovo*, die oorspronkelijk in 1805/1806, ongeveer gelijktijdig met de *Townley Gallery*, en volgens een soortgelijke zuiver neo-classicistische maatvoering, gebouwd zou worden. Door de Franse bezetting en de gevangenneming van Paus Pius VII, werd dit plan pas uitgevoerd na de terugkeer van de Vaticaanse collectie in Rome.

Zo werd de in 1822 geopende *Braccio Nuovo*, met Grieks- Romeinse beelden, recent opgegraven vloermozaïeken en de aloude keizerbustes een eerbetoon aan de *Caput Mundi* (fig.6). De neo-classicistische architectuur ervan is zichtbaar op de achtergrond van het beroemde portret van Paus Pius VII Chiaramonti, dat Thomas Lawrence van hem maakte. Hij deed dit in opdracht van George IV, de Prins Regent van Engeland, die één van de zalen van Windsor Castle liet renoveren en inrichten als de ‘Waterloo Gallery’, een monument van vrede en overwinning. Lawrence, algemeen gezien als de beste schilder van zijn tijd, kreeg de opdracht om alle sleutelfiguren in de nederlaag van Napoleon te portretteren; vorsten, militairen en staatslieden.⁴¹⁷ Ook kardinaal Ercole Consalvi, topdiplomaat en Pius’ rechterhand werd vereeuwigd. Lawrence’s portret van Pius VII is duidelijk geïnspireerd op het majestueuze portret dat Rafael eeuwen ervoor van de oude Julius II maakte. De weergave van Laocoön en de Apollo Belvedere, vagelijk op de achtergrond te zien, heeft op die manier een dubbele betekenis. De paus als beschermheer en restaurator van de kunsten: zo althans werd hij in Engeland, waar Rome wederzijdse vriendschappelijke banden mee onderhield, gememoreerd.⁴¹⁸ De gevangenschap van de paus, de traumatische afvoer van de belangrijkste kunstwerken en de Franse bezetting van Rome hadden het *Caput Mundi* een gevoelige mentale klap gegeven, maar niet kapot gemaakt. De Fransen hadden het oude hart van Rome, anders dan de pausen voor hen, niet aan zichzelf overgelaten. Systematische opgravingen en de institutionalisering van Monumentenzorg hadden daarvoor slechts in de kinderschoenen gestaan.⁴¹⁹

De *Braccio Nuovo* was mooi, indrukwekkend, maar door haar uitgestelde bouw achterhaald, vergeleken met de ontwikkelingen in Londen. Misschien dat daarom in het hart van de galerij, de uit Parijs teruggekeerde riviergod *De Nijl* was opgesteld. Met zijn blik fier gericht op de ertegenover gelegen *essedra*, keek hij uit op de vernieuwing in het Vaticaan. In al zijn bescheidenheid was dit museum toch het eerste dat geheel aan Egypte gewijd was. De pendant van de *Nijl*, het beeld van de *Tiber*, was in de Franse hoofdstad achtergebleven.⁴²⁰

⁴¹⁷ Olson (1986) 90. De andere portretten waren van o.m. Prins Metternich, Premier van Engeland Lord Liverpool, Veldmaarschalk von Blucher, Lord Castlereagh en George IV.

⁴¹⁸ Wiseman (1858) 139-140. Vgl. Kelly (1986) 303. De breuk tussen Napoleon en Pius VII was direct veroorzaakt door de weigering van de paus om actief deel te nemen aan het Continentale Systeem. Hierin werd Engeland uitgesloten van handel op het (Europese) continent en werden Engelse goederen geboycot. Toen de paus niet te vermurwen bleek, werd hij in 1809 gevangen genomen, Rome bezet en ook het Vaticaan en de Vaticaanse bezittingen elders geannexeerd.

⁴¹⁹ Zie Ridley (1992) voor nauwgezette wijze waarop Fransen de monumentenzorg aanpakten, systematische opgravingen uitvoerden, en een nieuwe reflectie op de antieken boden in het kunstonderwijs.

⁴²⁰ Omdat de collectie volgens vastgestelde ‘schatting’ na het Verdrag van Tolentino was overgedragen, moest bij terugkeer uit Parijs de waarde gelijk blijven. Aangezien de waarde van de collectie in economisch opzicht gestegen was, mede beïnvloed door de gestegen prijzen sinds de Britse aankoop van de Elgin Marbles, moest onderhandeld worden over collectiestukken die in Frankrijk waren achtergebleven. De collectie Albani bleef nagenoeg geheel in Parijs en vormt samen met de Borghese collectie het hart van de antiekenafdeling. De familie was niet vermogend genoeg om de

In het portret dat Lawrence van hem maakte, houdt Pius VII het contract vast van Antonio Canova's aanstelling als Praefect van de Schone Kunsten in Rome. De beeldhouwer Canova was de *auctor intellectualis* van alle artistieke en cultuurhistorische ontwikkelingen in het Vaticaan, tot zijn dood in 1822. Zeventien jaar lang had hij in onzekerheid verkeerdt óf de Vaticaanse collectie ooit nog terug zou keren. Al die tijd was Antonio Canova, als opvolger van Ennio Quirinio Visconti, verantwoordelijk geweest voor de Vaticaanse oudheden. De situatie was ambivalent, zijn houding niet. De Fransen mochten hem niet uit zijn ambt ontslaan. Napoleon adoorde zijn beeldhouwkunst. Tegelijk nam Canova nadrukkelijk stelling in het gevecht tegen de Franse invloed in het 'Département du Tibre'. Zijn verdriet om het gevangenschap van de mecenas van Rome, zoals hij Pius VII omschreef, was immens.⁴²¹ Canova beschouwde zichzelf als een schatbewaarder, die in de geest van de paus de stad en haar kunsten diende te beschermen. Om daarin te kunnen volharden, nam hij opdrachten om de keizerlijke familie te portretteren voor lief.⁴²² Toen de drieëntachtig topstukken van het Vaticaan het huis verlieten, restte er immers weinig dan wat over was te reorganiseren en ten toon te stellen. Bij wijze van subtiel protest hakte hij nieuwe marmeren beelden als citaten van de missende stukken. Perseus, met het hoofd van Medusa in de hand, was herkenbaar geïnspireerd op de Apollo Belvedere, en nam diens plaats in op de lege sokkel in de beroemde Cortile delle Statue.⁴²³ Op dezelfde wijze kan de eindeloze rij antieke bustes in Museo Chiaramonti geïnterpreteerd worden: gelijk een *oorlogsopstelling*. De legitimatie die Canova hierover gaf bevestigt dit beeld eens te meer: Chiaramonti was een museum voor 'erudizione', en 'testimonianza storica': ter lering en historisch besef (fig.7).⁴²⁴ Na de terugkeer van de paus in 1815 gaf Canova de opdracht om de lunetten tussen de bogen, die ten tijde van de oorlog kaal stucwerk waren gebleven, te beschilderen met fresco's. Het thema: Rome als kunstenaarsatelier en als onuitputtelijke bron van inspiratie (fig.8). Eén ervan is de schildering van Francesco Hayez, waarop de terugkeer van de kunstcollectie uit Parijs is weergegeven. Niet voor niets heeft het Vaticaan de benaming van de opstelling tot de dag van vandaag gehandhaafd als het 'museo nel tempo di guerra'.⁴²⁵

Canova begreep, na zijn glorieuze rondje Parijs en Londen- waar hij de Britse staat positief adviseerde in de aankoop van de 'Elgin Marbels', dat Rome met grote haast haar schatten ten toon moest stellen.⁴²⁶ Het Egyptisch museum in de *essedra*, dat voorlopig bestond uit Romeins-Egyptische beeldhouwwerken uit de Villa Hadriana, aangevuld met papyri en spolia uit Rome, was geheel zijn idee.⁴²⁷ De historisch-theologische legitimatie dat de Christelijke kerk zorg moest dragen voor Egyptische getuigenissen uit de tijd van Mozes ging hier niet meer helemaal op, en werd zodoende achterwege gelaten. Canova baseerde zich op Winckelmann, en dat was op

kosten voor transport te kunnen dragen. Zij liet de selectie van de beste stukken over aan Canova. Een deel van de in Parijs achtergebleven stukken werd verkocht aan Ludwig van Beieren, ter verluchting van zijn Glyptothek. Zie Martinez (2004) 175-177

⁴²¹ Zu Dohna (2006) 57

⁴²² Ibid. 59

⁴²³ Ibid. 31

⁴²⁴ Ibid. 53

⁴²⁵ Ibid. 52

⁴²⁶ Zie hfdst. 1 p. 37-39 voor Canova's werkzaamheden in Parijs en Londen. Canova bezocht in Engeland de grootste sculptuurcollecties in en rond Londen.

⁴²⁷ De brief is afgedrukt in Nogara (1941) 26-29

dat moment voldoende. Zijn initiatief kan gezien worden als het krachtige vervolg op een brief die hij in 1819 aan kardinaal Bartolomeo Pacca, de invloedrijke kamerheer van Pius VII schreef, om hem te bewegen tot de aankoop van een aantal Egyptische collecties. Rome en het Vaticaan, vond Canova, vormden een *Museo del Mondo*, waar de beste kunst van de hele wereld te zien moest zijn: '[...] *di tutto il globo*'. En met een sneer naar Parijs: in plaats van een *Museo di una sola regione*.⁴²⁸ Met zijn referentie naar Rome als *Caput Mundi* droeg Canova, als *artist-curator*, in de meest letterlijke zin bij tot de restauratie van het prestige van de stad.⁴²⁹ Yvonne zu Dohna concludeerde niet voor niets dat de eenheid van de *Braccio Nuovo*, het *Museo Chiaramonti* en het *Museo Egizio* als Canova's Museum kan worden beschouwd.⁴³⁰ De schenking van de Etruskische vazen in 1815, als symbolisch vertrekpunt voor de Etruskische collectie van het Vaticaan, kan hieraan worden toegevoegd. Samen met het *Museo Egizio* was dit immers bedacht ná Waterloo. Beide initiatieven representeren de hang naar het eigene, het onderscheidende. Na de Franse revolutie en de Napoleontische overheersing, was Europa toe aan rust en stabiliteit. Grote historische beschavingen dienden als voorbeeld. Egypte, verankerd in de universele geschiedenis, werd in Europa weliswaar beschouwd als de bakermat van de eigen cultuur, maar bleef toch een ander. Alleen in Rome was Egypte al eerder deel van het zelfbeeld.

Rome was dus, eerder dan Parijs, het centrum van de toe-eigening van Egypte. Of beter gezegd: Italië was dit eerder dan Frankrijk. In de roep om bestuurlijke hervorming van Italië behoorde een Koninkrijk ook tot de mogelijkheden. Het Huis van Savoye, in Turijn, gooide hoge ogen. Koning Carlo Felice van Savoye, die in 1824 meer dan 5000 Egyptische voorwerpen schonk om het *Regio Museo delle Antichità Egizie* op te richten, zette de nationale competitie in.⁴³¹ Toen Champollion in 1825, op weg naar Rome de collectie kwam bestuderen stelde hij vast dat de weg naar Memphis en Thebe via Turijn leidt. Victor Emanuel II van Savoye werd in 1861 de eerste koning van Italië. In de competitie om de hoofdstad, die vanaf de jaren 1830 werd gevoerd legde Turijn het in 1865 af tegen Rome. Sindsdien laat Italië zich erop voorstaan in het bezit te zijn van de grootste Egyptische collectie in Europa.⁴³²

De Napoleontische expedities, de Franse intellectuele toe-eigening en de ontcijfering van het hiërogliefenschrift hebben in de verzamelingen als katalysator gediend. Het aanzicht van de musea van oudheden in Noordwest Europa veranderde echter niet in de eerste, maar in de tweede plaats door de opname van Egyptische collecties. In Leiden kwam Egypte pas in 1826 binnen, toen het 'archaeologisch kabinet' een nationaal museum in wording was. Daaraan zal in hoofdstuk 4 aandacht worden besteed. Terwijl in Rome de *Braccio Nuovo* en het *Museo Egizio* werden geopend, kwamen in Nederland scheepsladingen Perzische en Indische manuscripten en beelden binnen. Daarmee volgde Leiden Londen en laat het zich daarmee het beste vergelijken

⁴²⁸ Ibid. p. 24

⁴²⁹ Vgl. Hoijtink (2007)

⁴³⁰ zu Dohna (2006) 52

⁴³¹ Deze verzameling kwam tot stand met behulp van Bernardino Drovetti, die in Piëmont geboren was, en twee maal een tijdlang zou optreden als Franse consul-generaal (1810-1815 en 1820-1829 in Cairo. Hij had permanent een team arbeiders in dienst voor de opgravingen, waarvan de objecten ook de basis vormen van verzamelingen in Parijs en Berlijn.

⁴³² 'De tweede ter wereld, ná Cairo', heet het doorgaans. Zie ook hoofdstuk 4.

III De Oriënt in Nederland: vóór alles Java

Al in het laatste kwart van de achttiende eeuw werden bij de hoofdkwartieren van de Oost-Indische compagnieën satelliet-instituten opgericht, waar men zich ten doel stelde encyclopedische kennis te vergaren en te verspreiden. Voorbeelden hiervan zijn Het Bataviaasch Genootschap, opgericht in 1778, en het in 1784 opgerichte ‘Asiatic Society of Bengal’.⁴³³ De Republiek der Letteren kreeg daarmee een kosmopolitisch karakter. Tegelijk werd in academische kringen van het moederland geanticipeerd op nieuw philologisch onderzoek in de Oriënt, dat met de ‘buitengaatse’ imperialistische en kolonialistische ondernemingen steeds belangrijker werd gevonden. Hierbij lag de nadruk op schriftelijke bronnen. De interesse voor de Oriënt en Azië was hier dus zeker geen katalysator voor de ontwikkeling van de archeologie als wetenschap. De vertrouwde en beproefde methoden van de philologie bleven vooralsnog toereikend om vraagstukken rond taalstammen en taalverwantschap te kunnen onderzoeken. Waar de oude beschavingen door het Osmaanse Rijk bestuurd werden, of anderszins tot de Islam waren bekeerd, was, zo oordeelde men in het westen, iconoclasme een serieuze bedreiging. Dit uitte zich in een grenzeloze bewondering voor de oude cultuur en minachting voor de dragers van de contemporaine religie. Dat de werkelijkheid veel genuanceerder was, is recentelijk pas onder de aandacht gebracht. De nuance is gelegen in het feit dat in sommige inheemse culturen, zoals op Java, de oudheden van vroegere beschavingen na het verdwijnen van het hindoeïsme en het boeddhisme nog wél een belangrijke rol speelden.⁴³⁴ Het schrift daarentegen, door de Moslimcultuur hogelijk gewaardeerd en ontwikkeld tot autonome grafische kunstvorm, was- ook vanwege de onbekendheid met de betekenis- nooit ten prooi gevallen aan vernietiging.

De geweldige hoeveelheid manuscripten die Europa bereikte vormde voorlopig voldoende onderzoeksmateriaal voor de eerste generaties Sanskritisten, Perzisch filologen, Oud-Javaans filologen en Egyptologen. Rond 1800 waren in Engeland de eerste particuliere verzamelingen hiervan, samen met de eerste oudheidkundige objecten geveild. Lang voordat het *Indian Museum* van de *East India Company* in Londen de uitdragerij van de Oost werd, was zij een deftige bibliotheek.⁴³⁵ Daar werden de handschriften bestudeerd door de eerste kring van taalkundigen die de vroegste kern van de studie naar Perzië, India en het verdere Azië vormden. De oudheden die geveild werden bestonden uit sculptuur. Aanvankelijk waren dit kleine bronsjes of delen van grotere beelden. Handen, een enkele kop: net zoals men gewoon was afgebroken delen te verzamelen van de Grieks-Romeinse beeldhouwkunst. Ze hadden in de koloniale huizen van de regenten en bestuurders deel uitgemaakt van de bibliotheek, zoals gebruikelijk was in Europa.

Dat het onderzoek intrinsiek verbonden was aan de wens om uitsluitel te kunnen krijgen over de opname of uitsluiting van een cultuur in de universele geschiedenis,

⁴³³ Anders dan de chronologie van de oprichting doet vermoeden, was er in Calcutta al een traditie van enkele decennia in de bestudering van manuscripten in Sanskriet. In de verwerving van kennis over de taal en iconografie liepen de Britten dus ruim een generatie voor op de Nederlanders.

⁴³⁴ Dit is gedaan door Lunsingh Scheurleer (2007). Zie ook paragraaf IV van dit hoofdstuk, p. 120

⁴³⁵ De bibliotheek wordt in de literatuur ook wel die van de *India Office* (dat deel uitmaakte van de *East India Company*) in Londen genoemd, of die van de *Indian Repository*.

laat zich eenvoudig lezen in het op de cultuur van Brits-Indië gebaseerde *The Mythology of the Hindus* van Charles Coleman.⁴³⁶ Dat hij ambivalent was in stellingneming is tot in de details herkenbaar. Op het linnen omslag van het boek uit 1832 is een Egyptiserend motief afgebeeld, terwijl in de verantwoording de relatie met deze cultuur overtuigend wordt gelegd (fig.9) De auteur zet hierin uiteen welke uiteenlopende hypothesen er op dat moment bestaan over de relatie tussen India, Egypte en Perzië in de oudheid. Sommigen, zo zegt hij, zijn ervan overtuigd dat de Indiase goden en religie haar oorsprong vinden in Egypte. Anderen denken dat het andersom is: eerst India, daarna Egypte. Weer een ander, en hierbij sluit Coleman zich aan, ziet Perzië als het begin van alles, waarna Egypte zich hierdoor liet beïnvloeden en het pantheon der goden zich van daar uit verder heeft verspreid.⁴³⁷

Een overzichtswerk als dat van Coleman was het resultaat van vergelijking tussen mythen, sagen en legenden, met de driedimensionale weergave ervan: sculptuur. Vrijstaand of in reliëf, monumentaal of klein en decoratief, het was sculptuur waar *a priori* de aandacht naar uit ging bij de vorming van de eerste museale verzamelingen vanaf 1816. Naast het feit dat sculptuur zich goed liet bestuderen aan de hand van schriftelijke bronnen, was het belang dat eraan gehecht werd een rechtstreeks voortvloeisel uit de waardering die men in Europa voor deze kunstvorm koesterde. En sculptuur was voorhanden. De eerste monumentale beelden die naar Europa werden verscheept, waren afkomstig uit de ruïnes die herkenbaar waren in het landschap. Dat de ruïnes aan hun lot waren overgelaten, maar de sculptuur en de plaatsen nog wel een rol speelden in de rituelen van de gemeenschap, daarvoor lijkt men de ogen te hebben gesloten. Al wat in steen gebouwd en uit steen gehouwen was, werd voor wetenschap en eigen genoegen verzameld, en op transport gezet. Zolang deze zichtbare reservoirs van het verleden niet uitgeput waren, was er geen noodzaak voor systematisch onderzoek.

Nederland speelde sinds de oprichting van het Koninkrijk opnieuw een majeure rol in de kolonisatie. Bij de Conventie van Londen, in 1814, werd op politieke gronden bepaald dat de Britse bezittingen in de Oost-Indische Archipel weer aan Nederland zouden worden overgedragen. In 1815 werd dit formeel bekrachtigd. De Nederlandse koloniale aanwezigheid overzee was in die tijd nog helemaal niet zo vanzelfsprekend. Dit gold ook voor de Britten. In de loop van de negentiende eeuw zou de wereld er geheel anders uitzien. In 1850 viel een kwart van de continenten, van Ottawa tot Auckland, van Kaapstad tot Calcutta, van Singapore tot Spanish Town onder de Britse kroon. Twintig procent van de wereldbevolking zou dan onderdaan zijn van Koningin Victoria. Engeland kon in die eerste decennia van de 19e eeuw dan wel heerser zijn over de zee; de contouren van het toekomstige imperium dat in Engeland permanent ter discussie stond, maar waaraan doelgericht gebouwd werd, waren nog uiterst rafelig.⁴³⁸

⁴³⁶ Het boek is één van de weinige die met collectie 'Indische oudheden' van het, inmiddels, *Rijks Museum van Oudheden* aan het *Rijks Ethnografisch Museum* in 1903 Leiden werd overgedragen. Het catalogusnr van RMO was: RAR 520 1.

⁴³⁷ Coleman (1832) X: 'In respect of the origin and antiquity of the Hindu mythology, numerous conjectures have been hazarded, in which widely contrasted hypotheses have been advanced in opposition to each other. By some it has been urged, that India derived her religion and her gods from Egypt; by others that Egypt obtained hers from India; and by a third party that Persia was the immediate parent of both. The latter conjecture will, perhaps, appear to be as well-founded as any, as we have reason to believe that the earliest departure from the worship of a supreme and invisible god, took place in Chaldea...'

⁴³⁸ Jasanoff (2006) 6

De communicatie tussen Europa en de kolonies was uiterst gebrekkig vanwege de recente oorlogstoestand en de primitieve technische middelen. Schepen gemaakt van de resten van vergane scheepswrakken waren geen lang leven beschoren. Over de Conventie van Londen was lange tijd nagenoeg niets bekend in de kolonie.⁴³⁹ De Engelse handelswijze bepaalde in sterke mate de koers van het Nederlandse optreden overzee. Willem I steunde in deze formatieve periode op een handvol politici, waarbij Anton Reinhard Falck als Minister van Staat in de formulering van het buitenlandbeleid veel gewicht in de schaal legde. Zijn benoeming tot ambassadeur in Londen in 1823, gevolgd door het vertrek dat Reuvens begrijpelijkerwijs zo betreurde, markeerde het belang dat Nederland had bij optimale diplomatieke betrekkingen met Engeland: Nederland had koloniale macht nodig om in Europa een sterke speler te zijn.⁴⁴⁰ Falcks rol was onmisbaar in de onderhandeling over de verdeling van Brits Indisch en Nederlands Indisch bezit, dat voorheen door handelsmaatschappijen was bestuurd, en waarvan de resultaten in 1824 werden bekrachtigd met zijn ondertekening van het Verdrag van Londen.⁴⁴¹ Pas in 1830 was de administratieve eenwording van Java onder Nederlands gezag voltooid.

De langdurige totstandkoming van centraal gezag op Java stond de verzameling van oudheden geenszins in de weg. Dat de Oriënt en Azië ook in Nederland een serieus punt op de agenda werd, is te zien aan het uitnodigingsbeleid in 1816 van het Koninklijk Instituut in Amsterdam. Behalve Reuvens en Boissonnade, werden ook L. Langlès, hoogleraar Perzisch en Maleis in Parijs, en de ‘Litt. Orient. Prof. te Franeker’ H.A. Hamaker uitgenodigd. Soms was het even zoeken, zoals blijkt uit de correspondentie rond de uitnodiging aan W. Hamilton uit Londen. Laatstgenoemde was niet dé William Richard Hamilton die als attaché onder Lord Elgin in Constantinopel werkzaam was geweest en die tijdens onderhandelingen in Alexandrië nog net voor vertrek de Steen van Rosetta achterover had weten te drukken. Of het instituut zich nu vergist heeft is niet duidelijk, maar zowel initialen als foutieve adressering zorgden voor grote vertraging. Uiteindelijk kwam er antwoord, waarin *Alexander* Hamilton voorzichtig beredeneerde dat de zinsnede over het professoraat aan het ‘College Orientale’ uitsluitel gaf dat het over hem ging- maar dat hij dit toch nog graag bevestigd wilde zien.⁴⁴²

De hoogleraar Perzische philologie William Ouseley, en zijn broer Sir Gore Ouseley die eveneens de Perzische taal bestudeerde, vormden samen met de Sanskriet-filoloog Charles Wilkins de kern van een Oriëntalistische kring die zich vanuit Londen gaandeweg uitbreidde naar Parijs en geheel West Europa. Ook Sir William Ouseley had in 1816 een uitnodiging ontvangen van het Koninklijk Instituut, en liet vanuit Parijs weten hiermee vereerd te zijn: ‘As soon as I shall have published an account of my travels in Persia and other parts of Asia, I propose to myself the pleasure of

⁴³⁹ Kommers (1979) 153

⁴⁴⁰ Het vertrek van Falck had te maken met een verwijdering tussen de Minister van Staat en Willem I. Daar wordt in de geschiedschrijving altijd zoveel nadruk op gelegd, dat de importantie van Falcks nieuwe functie bijna wordt onderschat. Zie hfdst. 1 p. 2-4

⁴⁴¹ Verdrag van Londen wordt ook wel het (eerste) Sumatra traktaat genoemd.

⁴⁴² ‘[...] Professoraat in College Orientale is probably sufficient to exclude all doubt of my being the person intended’. Rijksarchief Noord Holland/KNIW/175:121/103 Register op de Brieven van Correspondenten der Derde Klasse van het Koninklijk instituut. Omslag 238, brief 45: z.d., antwoord op uitnodiging van november 1816. A. Hamilton, ondertekend met: ‘fellow of the Royal Societies of Amsterdam, London, and Munich’

visiting Amsterdam- meanwhile I shall take an early opportunity of communicating to the Institute some observations on different subjects of Oriental Antiquity [...].⁴⁴³

In 1824 werd ook Champollion naar grote tevredenheid van hemzelf ('.mon apothéose à Amsterdam') en van de Franse intellectuele elite tot corresponderend lid van de Derde Klasse benoemd.⁴⁴⁴ De verschillende specialismen in het instituut weerspiegelden de veranderde koers van het koninkrijk en vormden het kader en het internationale netwerk Oriëntalistie van Caspar Reuvers. Met Hamaker, de belangrijkste hiervan in Nederland, had hij al in 1822 een verschil van mening, toen zij zich gezamenlijk bogen over Punische stèles uit Carthago, die Jean Émile Humbert na bemiddeling van Falck aan het museum had verkocht.⁴⁴⁵ Het conflict hierover was terug te voeren op uiteenlopende interpretaties, waarbij Reuvers zich op stilistische gronden en Hamaker zich op louter tekstfilologische gronden baseerde. Reuvers vond Hamaker ouderwets. Zijn zienswijze ging voorbij aan de nieuwe inzichten van Winckelmann en Visconti, toch alweer zo'n halve eeuw geleden. Het was een schisma dat manifest werd bij de aankoop van Egyptische collecties, en waarbij op ministerieel niveau werd ingegrepen, waarna Hamaker besloot dat de samenwerking ten einde was gekomen.⁴⁴⁶ Dat was in 1826, toen het Museum van Oudheden inmiddels een grote collectie had opgebouwd en uit leek te groeien tot een nationaal museum. Voordien begonnen de contouren zich daarvan af te tekenen toen Nederland met de oudheden uit Java een begin maakte met de eerste uitbreiding van formaat van het Leidse Kabinet sinds het legaat van Van Papenbroeck.

Nederland had al vroeg belangstelling voor de materiële cultuur van het 'Rijk van Bantam, Batavia en Cheribon', zoals Java werd genoemd. Aan het staatsieportret uit 1819, dat Joseph Paelinck van Willem I maakte, is te zien dat de vorst duidelijk een wereldrijk voor ogen had. Terwijl zijn blik de grenzen overschrijdt, wijst hij met zijn gehele rechterhand naar de kaart van Java. Het is een bekend gebaar dat direct bestuur symboliseert.⁴⁴⁷ Meteen in 1815 vertrok Caspar G.C. Reinwardt (1773-1854), de door Willem I benoemde eerste directeur 'tot de zaken voor landbouw, kunsten en wetenschappen op Java en de naburige eilanden' naar Batavia. Reinwardt, Duits van geboorte, woonde enige tijd bij familie in Amsterdam waar hij apothekersleerling was en het Atheneum doorliep. Botanie had zijn grote belangstelling, maar net toen hij in 1800 op punt van vertrek stond om naar Göttingen af te reizen en bij Blumenbach te studeren, kwam er een hoogleraarsplaats Geneeskunde en Natuurlijke Wijsbegeerte in Harderwijk vacant. Reuvers' Harderwijkse jaren overlapt niet met die van Reinwardt, aangezien deze in 1808 door Lodewijk Napoleon benoemd werd als directeur van een nog aan te leggen plantentuin, diergaarde en een museum van natuurlijke historie, die eerst in Soestdijk en daarna achter het Paviljoen in Haarlem (tegenwoordige provinciehuis) ontwikkeld zou worden. In 1810 werd hij buitengewoon hoogleraar Chemie en Pharmacie te Amsterdam en directeur van 'sLands Kabinet van Natuurlijke Historie te Leiden.⁴⁴⁸ Hij was dus enige tijd vóór Reuvers in Leiden aangekomen en was zo'n vijftien jaar ouder. Hun contact later,

⁴⁴³ Rijksarchief Noord Holland/KNIW/175:121/103 Register op de Brieven van Correspondenten der Derde Klasse van het Koninklijk instituut. Omslag 238, briefnr.36, Parijs, 23 aug. 1816

⁴⁴⁴ Schneider (2007) 62

⁴⁴⁵ Halbertsma (2003) 78-79

⁴⁴⁶ Ibid. 44-47

⁴⁴⁷ Legêne (1998) 134-135

⁴⁴⁸ Veth (1884), 98-103

was professioneel maar niet vriendschappelijk. Reinwardt onderhield net als Reuvens warme banden met Falck en Van Lennep. Eenmaal in Batavia werd hij tevens benoemd tot voorzitter van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. Het feit dat in een persoon een functie als bestuurder vanwege de overheid en van een wetenschappelijk instituut was verenigd, zegt veel over de vanzelfsprekende verstrengeling tussen de overheid en het genootschap.⁴⁴⁹

Het genootschap was onder voormalig tussentijds Brits bestuur, van 1811-1816, de grote speler geworden in de overzeese kennisvergaring van Javaanse cultuur. Nederland kon dan wel goede diplomatieke banden met de Engelsen onderhouden; in intellectueel opzicht sneden de Engelsen de Nederlandse bestuurders volledig de pas af. Een goed voorbeeld hiervan is de totstandkoming van de publicatie van reisverslagen van luitenant-kolonel Colin Mackenzie. Zijn omvangrijke verzameling oudheidkundige gegevens en Javaanse manuscripten schonk hij aan de bibliotheek van zijn werkgever, de *East India Company* in Londen. Mackenzies Javaanse oudheidkundige observaties leunden zwaar op gegevens die hij van de voormalige Hollandse gouverneur Nicolaus Engelhard had ontvangen. Engelhard was tot 1808 Gouverneur geweest van Java's Noordoostkust. In zijn tuin, 'De Vrijheid' in Semarang, had hij een beeldenverzameling aangelegd. De beelden waren afkomstig uit verschillende ruïnes verspreid over Java.⁴⁵⁰ In 1806 had Engelhard de 'opname' doen gelasten van de tempels van Prambanan, op midden Java, wat betekent dat hij zijn luitenant der genie Cornelius, die spoedig daarna werd bevorderd tot majoor, de tempels liet tekenen en beschrijven.⁴⁵¹ Zoals Napoleon zijn manschappen in Egypte inzette om de oudheden op te meten en in kaart te brengen, zo werd ook op Java het systematisch tekenen van de oudheden gedaan door Hollandse militairen en tekenaars.⁴⁵²

Nadat Mackenzie in opdracht van Raffles een verzameling had aangelegd van verhandelingen, memories, akten en brieven, had hij een vragenlijst opgesteld in het Engels en het Frans, en vanuit de India Office gestuurd naar iedereen van wie hij inlichtingen over Java meende te kunnen krijgen. Eén van hen, 'de persoon die vóór alle anderen in aanmerking moest komen voor de toezending van zulk een vragenlijst', was Engelhard.⁴⁵³ De vragenlijst, die Mackenzie aan Engelhardt stuurde nam hij hierin integraal op, wat hier ook is gedaan aangezien zij van belang is in het licht van de filologische ontwikkelingen in die tijd, zoals deze zijn beschreven in het tweede hoofdstuk. Tevens laat het document zien hoe in die eerste decennia van de 19e eeuw de wetenschappelijke belangstelling voor taalkunde werd uitgebreid met die voor oudheidkunde. De laatste vraag geeft inzicht in de wijze waarop men de geschiedenis van Java aan de eigen klassieke beschaving hoopte te kunnen koppelen. Numismatische vondsten waren immers het bewijs van contact, via welke omweg dan ook:

1. What are the names of the places where the inscriptions are found? What is their present state? Do any persons inhabit there now? What are the traditions of the country regarding these places? By whom and at what time were they built; and when, or by whom were they destroyed?

⁴⁴⁹ Groot (2006) 42

⁴⁵⁰ Krom (1920) 436, vgl.444-445

⁴⁵¹ Krom (1920) 436

⁴⁵² Vgl ook Sir Richard Colt Hoare, die alsof het een militaire seizoenscampagne betrof, de bronstijdsite in de regio Wiltshire in kaart bracht. Hfdst. 2, p. 59

⁴⁵³ Zie Krom (1920) 435

2. What is the distinguishing name of the characters on the stones? What is the language of these inscriptions? Are any more of them known in Java, or in any of the adjacent islands, as Bali, Sumatra, &c.
3. Who translated the inscriptions, and where can any other persons capable of translating them be found? Are the characters used in the books, and can any be obtained?
4. Do any books relating to the history of Java remain? What are their names? And what are the names of the most popular Javanese books?
5. Some idea of Javanese history previous to the introduction of Mohammedanism would be desirable. What was the state of the country then? Of its Government? [...]
6. When did the Chinese first frequent the island? Do the Chinese themselves preserve any historical works or traditions of their history?
7. When did the Malays first come into these islands? Is there any tradition, inscription or Book existing, connected with this subject?
8. A list of any books giving any notice of the History, Institutions and Revolutions of Java and these islands would be very desirable.
9. The situation of the ancient cities and capitals to be pointed out; as Majapaith, Damak, &c.
10. Were any gold or silver coins, any Roman or Greek coins or medals found in any part of the island? Or is there any notice of any other antiquities being dug up at any other time?

Aan de volgorde van Mackenzies vragen is te zien hoe hij zijn gegevens eerst aan primaire schriftelijke, dan aan secundaire historische bronnen en vervolgens aan numismatische en andere oudheidkundige vondsten probeerde te ontlenuen. Hij zocht dus niet alleen naar filologische, maar ook naar archeologische bronnen in de bepaling van de positie van de Javaanse cultuur in de universele geschiedenis.

Krom's publicatie in 1920, is de laatste die aan Engelhard is gewijd. De auteur stelt in een noot verbaasd vast dat de naam van zijn hoofdpersoon verdere introductie behoeft, omdat de nieuwe druk van de *Encyclopaedie van Nederlandsch Indië* 'alle belangrijke gegevens rondom deze persoon lijkt te negeren'.⁴⁵⁴ Ruim honderd jaar later, de vragenlijst en antwoorden moeten tussen 1809 en 1814 gecirculeerd hebben, toonde de archeoloog Krom zich teleurgesteld over de kwaliteit van Engelhard's kennis. Dat de antwoorden in een veel later discours, betreffende de herkomst en eigendomskwesties van oudheden wel een interessante rol spelen, komt in de laatste paragraaf van dit hoofdstuk ter sprake.

Mackenzies reisverslagen werden niet door hem zelf uitgegeven, maar in 1814 bij het Bataviaasch Genootschap, na zijn vertrek. Ze werden uitgegeven door de Britse gouverneur Sir Thomas Stamford Raffles onder de titel 'Narrative of a journey to examine the remains of an ancient city and temples at Brambana in Java'. Hierin werden Engelhard's bevindingen, de antwoorden op met name de eerste vraag van Mackenzie overgenomen zonder adequate bronvermelding. Raffles, van wie bekend is dat hij nooit te beroerd was om andermans onderzoeksvruchten onder eigen naam te publiceren, liep daarmee warm voor zijn eigen invloedrijke *The History of Java*. Dit was een uit twee delen bestaand werk dat in 1817 in Londen verscheen, en dat een rijk naslagwerk was over de natuurlijke, sociaal-economische en culturele geschiedenis

⁴⁵⁴ Krom (1920) 436 n.3

van het eiland. Het hoofdstuk 'Antiquities', in het eerste deel, was van grote invloed op alle Europeanen die in de daarop volgende decennia Javaanse cultuur bestudeerden. Belangstelling uit wetenschapshistorische hoek leidde in 1978 tot een heruitgave.⁴⁵⁵

Een belangrijke missie waarmee Reinwardt vertrok betrof het verzamelen voor Nederlandse collecties.⁴⁵⁶ Voor Reinwardt, die in 1815, twee jaar voor de publicatie van *The History of Java* naar het eiland vertrok, luidde de opdracht van de koning zich 'te bevljigten om precieze kennis te bekomen van den uitslag der navorschingen bereids door den Majoor Mackenzie op Java gedaan'.⁴⁵⁷ Dat het onderzoek van Engelhard en zijn Hollandse militairen en ingenieurs sindsdien niet meer serieus genomen werd, komt waarschijnlijk door het onderscheid dat het nieuwe Nederlandse bestuur maakte tussen 'oudgasten' en nieuw aangekomen 'totoks'. De oudgasten, voor het merendeel in 1808 ontslagen, waren niet populair. Nikolaus Engelhard was zo'n oudgast. De totoks bekeken hen met dedain. Oudgasten werden geassocieerd met het despotisme waarin het Engelse bestuur onder Raffles verandering had willen brengen. Zij waren pragmatisch in hun dagelijkse omgang met inlanders, en gedroegen zich- zo werd generaliserend beoordeeld- op z'n zachtst gezegd niet voorbeeldig. De totoks daarentegen, lieten zich er op voorstaan de Christelijke moraal hoog te willen houden.⁴⁵⁸

Inmiddels had Raffles geheel tegen zijn zin het eiland verlaten om plaats te maken voor Nederlandse bestuurders en om zelf zijn loopbaan te vervolgen als Brits gouverneur van Singapore. De oudgasten bleven knarsetandend achter en verbeterden zich over de scrupuleuze wijze waarop Raffles zich allerlei onderzoeksgegevens van de verschillende bestuursambtenaren op het eiland Java had toegeëigend. Engelhards vroege inspanningen, die ondanks latere kritiek in zijn eigen tijd niet ter discussie stonden, werden door de nieuwe lichte geheel aan de aandacht onttrokken. Reinwardt, die het Nederlandse Koninkrijk vertegenwoordigde en niets te maken had met onder Napoleon ontslagen oudgedienden, zou er alles voor in het geweer stellen zijn eigen inspanningen onder de aandacht van zijn opdrachtgevers te krijgen. In 1827 schreef Nikolaus Engelhard hierover een brief aan Caspar Reuvers. Hij betichtte Raffles van plagiaat. Gefrustreerd en verbitterd stelde hij vast hoe figuren als Raffles met de veren van anderen pronken, door hun auteurs niet te noemen 'De meeste tempels en beelden als tabellen in het werk van Raffles voorkomende, zijn van mij afkomstig[...] De originelen zijn aan de Hoge Regering in 't jaar 1803 overgezonden en de copyen bezitten nog onder mij, en die ik eenige tijd aan de Heer Raffles te leen gegeven heb.'⁴⁵⁹

Of naast Reinwardt ook andere Nederlanders zich diepgaand in de inlandse cultuur wensten te verdiepen is de vraag. Na de bestuursovername bleef Baron van de Capellen als gouverneur-generaal van Nederlands Indië tot 1826 op Java. Capellen, die zelf ook verzamelde, wordt vooral gememoreerd als brenger van beschaving en bestrijder van de uitwassen waar Europeanen zich in den vreemde aan overgaven,

⁴⁵⁵ Deze herdruk, met nieuwe inleiding door John Bastin, verscheen bij Oxford Press 1978

⁴⁵⁶ Groot (2006) 42-43

⁴⁵⁷ Krom (1920) 435

⁴⁵⁸ Kommers (1979) 157-158

⁴⁵⁹ Brievenarchief Universiteitsbibliotheek Leiden: BPL 885, Engelhard aan Reuvers, Buitenzorg 28 februari 1827, ontvangen eind juli / 1 aug. 1827

maar gaf toe evenveel van het Maleis te weten als een blinde van kleuren.⁴⁶⁰ Raffles' werk en het eveneens in die tijd verschenen *History of the Indian Archipelago* van Crawfurd, werden en worden als standaardwerken beschouwd, die Reinwardt ten spijt, niet door de Nederlanders werden overtroffen. In de inleiding van de Nederlandse heruitgave van 1978 is Engelhards aandeel genoemd.⁴⁶¹ Engelhard is in recente historiografie van Nederlands Indië nagenoeg afwezig en dat is gezien zijn verdere rol in de ontwikkeling van verzamelingen op Java ten onrechte. Een aantal van de beelden die destijds in zijn tuin 'De Vrijheid' in Semarang bij Batavia stonden, vormt nu het hart van de afdeling Indonesië in het Museum voor Volkenkunde te Leiden. De verzameling Javaanse kleinodiën en bronzen beeldjes van Thomas Stamford Raffles zijn door zijn weduwe in 1854 nagelaten aan het *British Museum*. Een selectie daarvan is opgesteld in de zalen die aan 'Asia' zijn gewijd. Hierin vormen zij in bescheiden omvang een kwalitatief opvallend hoogwaardige herinnering aan de Javaanse jaren van deze diplomaat.

In de notulen van het Koninklijk Instituut is te lezen hoe David Jacob van Lennep in 1818, tijdens de december vergadering van de derde klasse een klein stenen beeld liet zien van een vrouwenhoofd. Hij had het ten geschenke gekregen van Reinwardt. Het was het eerste oudheidkundige object dat Reinwardt vanwege zijn functie als voorzitter van het Bataviaasch Genootschap vanuit de kolonie naar Amsterdam stuurde.⁴⁶² Voor Caspar Reuvers, die een half jaar tevoren benoemd was in Leiden, moet dit de eerste keer zijn geweest dat hij zichzelf geconfronteerd zag met een antiek Javaans hindoe-boeddhistisch beeld. In Göttingen had hij wel, via Rusland verzameld, Indiase en Tibetaanse boeddhistische sculptuur gezien, maar dat waren kleine bronzen, de meesten niet groter dan een volwassen hand. Monumentale stenen beelden of delen daarvan waren daar niet te zien. Van Lenneps presentatie gaf aanleiding tot 'oudheidkundig onderhoud, bij eene belangstellende beschouwing van het opmerkelijke in dit welgevormde en wel bearbeide vrouwenhoofd, hetgeen wel heel veel had geleden van den tijd in de oppervlakte van den Steen, maar eenen zuiveren en aangenamen omtrek behouden'.⁴⁶³

Van Lennep deelde tijdens de vergadering een brief uit van Reinwardt, geschreven in Batavia op 20 mei van dat jaar, waarin enkele gegevens over de vindplaats stonden vermeld: 'een ouden Indischen Tempel te Borro Boddo in de residentie Cada (is *Kedoe*) op Java'.⁴⁶⁴ Het eerste Javaanse object dat de Nederlandse intellectuele elite bereikte uit de missie van Reinwardt was dus afkomstig van het toen nog maar vier jaar daarvoor ontdekte boeddhistische heiligdom de Borobudur. Het complex, dat in de achtste en negende eeuw tot stand was gekomen, was een heiligdom van de

⁴⁶⁰ Kommers (1979) 153

⁴⁶¹ Raffles (ed. 1978), viii

⁴⁶² Het beeld is waarschijnlijk meegenomen door een regeringsfunctionaris die terugkeerde uit Java. In Veth (1884) 122-129, is de rampspoed die de verschillende transporten overkwam nauwkeurig beschreven. Reinwardts eerste transport, met de *Amsterdam*, strandde in december 1817 in de Algoa-Baai bij Zuid Afrika. Dit schip bevatte afgaande op de inventarisatie, louter natuurkundige voorwerpen, waarvan niets behouden is. Het tweede grote transport vertrok in September 1818 met het schip *Ida Aleida*. In de inventarisatie hiervan waren nu ook oudheden, schilderijen en etnografica opgenomen. Het schip strandde in November 1818 in de Simons-baai aan de Kaap de Goede Hoop. Een derde transport met de *Admiraal Evertsen* had in april 1819 vuur gevat en was al brandende in volle zee gezonken. In alle gevallen werd de bemanning gered.

⁴⁶³ Rijksarchief Noord Holland/KNIW/175:121/301 Notulenboek III (14/9/1818-31/8/1819) pp.191,192. Notulen van 21 december 1818, opgemaakt door A.Stuart, secretaris.

⁴⁶⁴ Ibid.

boeddhistische Shailendra-dynastie die eens heerste over een omvangrijk gebied op Java. Na de tiende eeuw, toen een nieuwe en meer hindoeïstische dynastie het culturele centrum naar Oost-Java verplaatste, raakte het complex in onbruik en verwaarloosd. Sinds de 18e eeuw had het overwoekerde complex een slechte reputatie bij de bevolking van Java en werd het zelfs gemeden. In 1814 hakte de Nederlandse ingenieur Cornelius met zijn team, in opdracht van Raffles, de plek vrij van bomen en planten en maakte de eerste plattegrond en tekeningen van het monument.⁴⁶⁵ Op deze tekeningen is te zien dat het niet bij wat voorzichtige en inventariserende schoonmaakwerkzaamheden was gebleven.⁴⁶⁶ Het monument lag sedertdien ontkleed en kwetsbaar in het landschap. In de erop volgende jaren is het steeds verder onttakeld, toen onderdelen werden weggenomen ter bestudering of eenvoudigweg als souvenir. Voor de leden van de derde klasse van het Koninklijk Instituut speelde de zorg voor monumenten *in situ* nog geen enkele rol. Het vrouwenhoofd werd met gretige interesse om het onbekende bewonderd. Hoe de oren van het beeld doorboord waren en uitgerekt in de lellen. Hoe klein haar mond was, maar ook hoe zwaar overgekruld de onderlip. Hoe breed en rond het gelaat. Over de ‘ter nedergeslagen’ blik, en over het karakter, die uitdrukking was van de ‘[...] zachtste en zedigste minzaamheid en wel te vredenheid’.⁴⁶⁷

Het ‘vrouwenhoofd’, dat bewaard is gebleven in de collectie van de opvolger van het Koninklijk Instituut, de KNAW, is een kop van een boeddha (fig. 10). Het verslag van de eerste kennismaking met een hindoe-boeddhistisch beeld in 1818 laat indringend zien hoe vreemd en hoe ver de kolonie was. En ook hoe anders de Javaanse cultuur was in vergelijking met de Europese: mollig vlees en elegante belijning wordt in het Westen eerder geassocieerd met vrouwelijkheid dan met mannelijkheid. Het mannelijk schoonheidsideaal in Azië lijkt niet op het Europese, met de Griekse gespierde en breedgeschouderde mannen. Dat de kop slechts een klein deel van een groter geheel was, maar als zelfstandig beeld beoordeeld werd, is te begrijpen vanuit de vertrouwdheid met gemankeerde klassieke stukken.⁴⁶⁸

Drie topstukken uit Java: Nandi, Ganesa en Durga

Hoewel in de notulenboeken van de derde klasse van het Instituut verdere aankondigingen van Javaanse oudheden in het jaar 1819 ontbreken, lag het in de lijn der verwachting, ook gezien de opdracht waarmee Reinwardt naar Java vertrokken was, dat er na de *appetizer* voor Van Lennep, en op goed geluk van geslaagd transport spoedig meer zou volgen. Vanaf begin 1820 liet Reinwardt via Falck weten dat het transport van de drie ‘gedenkstukken’, genaamd ‘Nandi, Ganesa en Durga’, afkomstig uit Brambanan, van de 13^e eeuwse ruïnes van het tempelpaleis te Singosari, naar Nederland onderweg was.⁴⁶⁹ De beelden waren niet zo oud als die van de

⁴⁶⁵ Nandana Chutiwongs (2005) 40

⁴⁶⁶ Ibid. 42. Hoe waarheidsgetrouw de tekeningen zijn gemaakt is niet bekend.

⁴⁶⁷ Rijksarchief Noord Holland/KNIW/175:121/301 Notulenboek III (14/9/1818-31/8/1819) 191,192. Notulen opgemaakt door A. Stuart, secretaris.

⁴⁶⁸ Met dank aan Pauline Lunsingh Scheurleer. Zij attendeerde me op een mogelijk misverstand, naar aanleiding van mijn zoektocht naar een ‘vrouwenhoofd’ in Nederlandse museale collecties. Door me te richten op een boeddhakopje was het eenvoudig het stuk te traceren. Deze boeddha lijkt sterk op andere, in het Rijksmuseum in Amsterdam en andere musea in Nederland bewaarde kopjes van de Boroboedoer.

⁴⁶⁹ Brambanan is nu bekend als Prambanan. Prambanan (midden Java) ligt ver verwijderd van Singosari (oost Java), mogelijk is in de briefwisseling een fout geslopen, of gaat het over plaatsen die tijdens het transport zijn gepasseerd. De genoemde beelden zijn i.i.g. afkomstig uit Singosari. De

Boroboedoer, en in tegenstelling tot het boeddhistische karakter daarvan, waren ze afkomstig van een Hindoeïstische tempel op Java. Het waren drie van de vele monumentale beelden die sinds 1804 in de tuin van Engelhard hadden gestaan, en die voordat ze naar Nederland werden getransporteerd nog een tussenstop maakten in de door Reinwardt aangelegde plantentuin in Buitenzorg: een ‘gelukkige samenwerking van natuur en kunst’.⁴⁷⁰ Dat het een schenking van Engelhard betrof, werd hier, in tegenstelling tot latere museale inventarissen, niet expliciet vermeld.⁴⁷¹ Engelhards reputatie was door Reinwardt openlijk in twijfel getrokken.⁴⁷² Het verhaal ging dat Reinwardt hem een reprimande had gegeven voor de ‘als eigendom in gebruik name van de beelden’. Interessant is dat hij niet werd berispt voor het verwijderen van de beelden.⁴⁷³ Het verweer van Engelhard, dat hem dit onder ‘vorig’ (i.e. Nederlandse staat die de VOC geërfd had) bestuur was toegestaan, mocht niet helpen. Om de schijn niet tegen zich te hebben, of misschien onder druk van Reinwardt, of eenvoudigweg omdat hij dat wilde, stond Engelhard de beelden ‘voor niet’ af aan de Nederlandse regering, aan de Majesteit.⁴⁷⁴ Reinwardts kritiek werd niet in twijfel getrokken. De binnenkomst van drie Singosaribeelden in 1828, zou er op kunnen duiden dat Engelhard zijn aanvankelijke belofte in 1827 stand hield. In een eerdere zending waren ook al drie beelden verscheept, maar deze waren niet afkomstig uit Singosari. Ze kwamen wel naar Nederland in 1827, waar hun biografie werd vervolgd in een Gronings winterlandschap, in Zuidlaren. Daar stonden ze in de tuin van Engelhards zuster, te zwaar om binnen geplaatst te worden. Zij had Groningse kunstenaars uitgenodigd om de beelden te komen tekenen. Dat was zwaar geweest, vanwege de sneeuw en de koude. Nico Westendorp, predikant in Losdorp en initiatiefnemer van het tijdschrift *Antiquiteiten*, dat hij met Reuvens in begin jaren 1820 met verve deed verschijnen, deed als correspondent van de derde klasse verslag van zijn bezoek aan Engelhards zuster. Zij vertelde hem hoe haar broer de beelden destijds had gevonden. Westendorp, die een van de weinige Nederlanders is geweest die de beelden met eigen ogen aanschouwd heeft, was nog vol optimisme. ‘De Heer Engelhard zal voorzeker gaarne van dien tempel en voor het gevondene eene nauwkeurige beschrijving en voor zo veel nodig, tekeningen mededeelen; want het is niet uit te drukken, hoe veel prijs die Heer op de javaansche oudheden stelt.’⁴⁷⁵ Na de dood van Engelhards zuster, zo rond 1860 zijn de beelden met tussenkomst van het Japanse Magazijn in Den Haag, een sjieke interieurzaak en veilinghuis, aan het Museum für Völkerkunde in Berlijn verkocht. Conrad Leemans, Reuvens’ opvolger als directeur van het Museum van Oudheden, viste hierbij achter het net.⁴⁷⁶ In de WO

beelden zijn tegelijk vertrokken met de *Admiraal Evertsen*, (zie noot 105) maar waren geladen op een ander schip en ontkwamen zodoende aan de ondergang (Veth 1884) 130

⁴⁷⁰ Veth (1884) 119

⁴⁷¹ RUL-BPL 885, Buitenzorg 28 februari 1827, Engelhard aan Reuvens: ‘[...] weleer in mijn bezit geweest zijnde met met nog drie andere beelden van gelijke grote [...] destijds aan het gouvernement vereerd, en voor niet afgestaan zijn, om aan Zijn Majesteit de Koning te worden overgezonden ten einde in het Rijksmuseum geplaatst te worden waar van echter nog drie stuks agter gebleven zijn in de tuin te Buitenzorg, de welke ik echter als nog zal zorgen dat bij een gunstige gelegenheid alsnog naar Europa worden gezonden.’ Zie verder in tekst: inv.no. 1403-1622, 1403-1624 en 1403-1623 RMvV.

⁴⁷² Krom (1920)

⁴⁷³ Lunsingh Scheurleer (2007) 86

⁴⁷⁴ Krom analyseerde een aantal punten van kritiek jegens Engelhard en diens verweer hierop. Hij stelde in 1920 vast Engelhard hierin te vertrouwen- en hoewel niet met die woorden: als voordeel van de twijfel. (1920) 446, 447

⁴⁷⁵ RA NH 175-103 omslag 238, Brief 86 van corr. N. Westendorp aan de derde klasse van het Nederlandsch Instituut, 9 december 1827

⁴⁷⁶ Lunsingh Scheurleer (2007) 86 en 102, n. 25

II zijn ze, samen met honderden andere werken, door de Russen geconfisqueerd en op transport gezet naar Leningrad, St. Petersburg.⁴⁷⁷ Over het bestaan dat ze daar sindsdien leiden, ontbreken de gegevens.

Reinwardt heeft alle eer gekregen en wordt ondanks de eerder verloren gegane scheepsladingen herinnerd als degene die zijn missie volbracht. Hij zorgde ervoor dat de beelden in Nederland terecht zijn gekomen.⁴⁷⁸ In geen van de rapporten die door Falcks Ministerie voor het Openbaar Onderwijs, de Nationale Nijverheid in de Koloniën of Koninklijk Instituut en in samenspraak met Reinwardt rond de aankomst van de ‘gedenkstukken’ zijn opgemaakt, is de naam van Engelhard genoemd. Reuvens deed, zoals hieronder wordt besproken, uitvoerig onderzoek naar de beelden. Zijn nuances hebben Engelhards reputatie niet wezenlijk kunnen veranderen.⁴⁷⁹ Heel voorzichtig drukte Reuvens zich uit over de laster jegens de oud gouverneur, die zijns inziens onder Raffles begonnen was. Engelhard was immers slechts een van de vele bestuursambtenaren geweest die beeldenverzamelingen in de eigen tuin had staan. Raffles had zich er schuldig aan gemaakt om in zijn *History of Java* die van Engelhard ‘de enige’ te noemen, terwijl hij hier volgens Reuvens ‘de voornaamste’ had moeten schrijven. Daarmee was Raffles feitelijk de eerste die ‘het aanleggen der verzameling van den heer Engelhard in een ongunstig daglicht doet voorkomen’.⁴⁸⁰

Vanaf 1819 waren de drie Javaanse beelden onderweg naar Amsterdam. Ieder zeetransport was een voortdurend punt van zorg. Berichten hierover waren onder de namen van schepen dagelijks in de rubriek ‘zeetijding’ van de kranten te volgen.⁴⁸¹ Reuvens, die in zijn Nederlandse artikel over de Elgin Marbles in *Antiquiteiten* beschreef hoe duikers ingezet waren om een door schipbreuk verloren collectie van de Lord op de scheepsbodem op te vissen, verzuchtte of de Indische verzameling eenzelfde lot beschoren was, en of er dan geen soortgelijke maatregelen genomen konden worden.⁴⁸² Eind augustus 1820 arriveerde het schip in de Marinehaven van Amsterdam. Op 30 augustus, tijdens een gewone vergadering, was in een brief aan de koning gevraagd of hij een plaats voor ogen had waar de drie beelden zouden worden opgesteld.⁴⁸³ Er werd niet direct een antwoord gegeven, en in afwachting van onderzoek en daaruit voortvloeiend voorstel werd besloten de beelden ‘voorloopig’ in de tuin van het Instituut te plaatsen.⁴⁸⁴ Wat hierop volgde laat zien dat de missie van Reinwardt in eerste plaats wetenschappelijk was. Dat deze het nationale belang

⁴⁷⁷ Ibid.

⁴⁷⁸ Over de betekenis van Reinwardt zie ook F. Effert (2007) 42, 43

⁴⁷⁹ Reuvens (1824) p. III: Het is aan Engelhard en de heer Elout, toen commissaris-generaal van Z.M. te danken dat de beelden in Nederland zijn.

⁴⁸⁰ Ibid., p. 11. Om de grote Raffles niet tegen het hoofd te stoten leidde hij zijn kritiek in met enkele vergoelijkende woorden: ‘Zeggen wij hier in het voorbijgaan’, dat dit te wijten is ‘aan de overhaasting, waarmede een reizigers dagboek gewoonlijk wordt opgesteld’; p.11 n. (a) De verschillende verzamelingen zijn beschreven door Cornelius, in 1807.

⁴⁸¹ Zie noot 105, (Veth) 1884

⁴⁸² *Antiquiteiten*, ‘Elgins verrichtingen’, 1822, deel I, 24 n.11. ‘[...]zoude men deze middelen ook in gedachten kunnen houden, daar onze bezendingen uit Java telkens een dergelijk ongelukkig lot ondergaan?’

⁴⁸³ RA-NH/175-121/30/Notulenboek III, maandag 11 september 1820, pp. 298-300

⁴⁸⁴ Ibid. Refererend aan correspondentie met Falck: ‘[...] dat dezelve voorloopig kunnen worden overgebracht naar en opgerigt in den tuin achter het gebouw van het Instituut, zulks tot dat Zijne Excellentie (Falck, MH), door het berigt van de Klasse, omtrent den toestand en de waarde dezer beelden in staat gesteld, om deswege met eenige kennis van zaken zijne Majesteit te onderhouden, Hoogstederzelfs begeerte zal vernomen hebben omtrent de uiteindelijke plaatsing’

diende, impliceerde nog niet dat er ‘nationalistisch’ gereageerd werd op de aankomst van de beelden. Integendeel. Er is geen enkele afbeelding bekend waarop het transport van de beelden te zien is. De sculpturen zullen vermoedelijk, maar zeker is dat niet eens, in kratten vervoerd zijn. Bij het lossen zijn ze in dat geval niet als iets bijzonders herkend. In de *Amsterdamsche Courant* vanaf de week van aankomst tot en met de week na de plaatsing in de tuin van het instituut op 9 september, is geen aankondiging hierover opgenomen.⁴⁸⁵ In die dagen werd wel de kermis veel besproken. Dat er een Koninklijke Ménagerie was, met een prachtige Koninklijke Tijger, nog geen anderhalf jaar oud, en tot de nagels toe gestreept, ‘waarvan nimmer de weerga te zien is geweest’. En ook een jakhals van Kaap de Goede Hoop.⁴⁸⁶ Maar niets over ‘Nandi, Ganesa en Durga’.

Het verloop van het transport is gedetailleerd beschreven in de notulen van het Instituut. Over de ‘Equipagiemeester’ van de Marine, de Heer Roepel, die zich samen met de kunstenaar Gabriël, lid van de vierde klasse, op donderdag 7 september had gebogen over de juiste wijze van ‘overbrenging’. En dat op vrijdag 8 september ‘de kaag, die met de gedenkstukken geladen was [...] naar de Kraansluis⁴⁸⁷ was gevaren [...] alwaar de oudheden met de kraan uit dit vaartuig opgewonden, en daarna gestreken zijn op een zolderschuit, welke met dezelve de Geldersche Kaai is ingeschoten tot aan de Nieuwe Markt; dat het midden van dien dag, het volle van de markt bij de Kermis, en de vele uitstallingen der Joden op de St. Anthonies Breestraat het even onraadzaam hadden gemaakt op dien zelfden dag de lossing en vervoering der oudheden te beproeven, dat alzoo den zaterdag morgen, zijnde den 9den, en wel van de klokke vijf uren af, tot na den middag ten twee uren, is gebruikt tot de overbrenging der gedenkstukken, over de Nieuwe Markt langs de Anthonies Breestraat en door de Blinde Steeg, waarin de tuindeur achter het Instituut uitkomt, die dan ook onder het toezicht en bestuur van den Heer Gabriel, door bekwame werklieden, geheel onbeschadigd en zonder eenige schaden of eenig ongeluk veroorzaakt te hebben, binnen de tuin gebragt en aldaar provisioneel nedergezet zijn, zoo als dezelve zich nog gesteld bevinden; - dat eindelijk terstond na dezen volbragten arbeid, de Secretaris daarvan heeft berigt gegeven aan den Minister met bijgevoegden wensch, dat dezelve niet mogen worden terug genomen van dezen bodem; hebbende de Secretaris niet nagelaten van dit alles den president kennis te geven, en tevens de leden in de Stad aanwezig uit te noodigen tot beschouwing dezer oudheden.’⁴⁸⁸

De Koning, beschermheer van het Instituut, was hierbij niet aanwezig. Hij was 26 augustus vertrokken van Het Loo, waar hij zijn verjaardag gevierd had, terug naar Spa.⁴⁸⁹ Op 2 september arriveerde hij in Den Haag, op de 5^e koetste hij weer naar Het Loo, maar een stop bij de Amsterdamse haven werd niet gemaakt. Pas in 1822 zou hij met zijn familie een kort bezoek brengen.⁴⁹⁰ Falck was na de hoofdstedelijke festiviteiten ter gelegenheid van de verjaardag van Willem I afgereisd naar de koninklijke bossen van Tervuren, bij Brussel, om de bouwwerkzaamheden aan een

⁴⁸⁵ Hiertoe de *Amsterdamsche Courant* in het Stadsarchief van Amsterdam geraadpleegd: 15030-16551. Veth (1884) gebruikte de *Bataviasche Courant* als bron voor de inventarislijsten.

⁴⁸⁶ Stadsarchief Amsterdam, 15030, inv.no. 16552, *Amsterdamsche Courant*, ibid. 8 september

⁴⁸⁷ De Kraansluis is tegenwoordig de Prins Hendrikkade aan het einde van de Binnenkant.

⁴⁸⁸ RA-NH/175-121/30/Notulenboek III, maandag 11 september 1820, pp. 298-300

⁴⁸⁹ Stadsarchief Amsterdam, 15030, inv.no. 16552, *Amsterdamsche Courant* 30 augustus 1820

⁴⁹⁰ RA-NH/175-121/301: Notulenboek IIIe klasse III 1815-1822, p. 381

Paviljoen aldaar te bezichtigen.⁴⁹¹ De voorzitter, D.J. van Lennep was afwezig, met bericht dat hij zich niet goed voelde. De tocht met de trekschuit van Den Haag naar Amsterdam was in zijn toestand blijkbaar te veel van het goede. Er was wel een beeldhouwer gevraagd om zich over het transport van de beelden te buigen, maar geen tekenaar om de plaatsing vast te leggen.

De drukte op de Nieuwmarkt en de Sint Anthonies Breestraat was te voorzien geweest: kermis en een dag voor Sabbath. Toch had men dit blijkbaar onderschat. De Nederlandse binnenkomst had weinig allure. In de nacht van vrijdag 8 op zaterdag 9 september lag de schuit met de Hindoeïstische 13^e eeuwse meesterwerken van de *Candi Singosari*, die binnen enkele decennia grote bekendheid zouden krijgen, een nacht lang te dobberen en te klotsen tussen het feestgedruis van dronken Amsterdammers op de kop van de Gelderse kade bij de Waag. Pas twee dagen erna, op maandag 11 september, werden ze in de beschutte, ombouwde tuin van het Instituut voor het eerst opgesteld en in kleine kring bewonderd. In de zinsnede van de notulen, waarin de wens wordt geuit dat de beelden Nederland niet meer mogen verlaten, ligt een wereld verborgen. Eind september stuurde Minister Falck een nota naar het Koninklijk Instituut, zoals opgemaakt in Nederlands Indië, door Reinwardt, met een beknopte beschrijving van de 'Bramijnsche afgodsbeelden'.⁴⁹² Direct daarop werd door A. Stuart, de voorzitter van de Derde Commissie een negen pagina's tellend conceptrapport opgemaakt. Het bestaat uit een iconografische uiteenzetting. Herhaaldelijk wordt gewezen op de uitvoerige vermelding van de beelden in Raffles' *History of Java*. Dat dit het resultaat was van Raffles' bezoek aan Engelhardts tuin, en een gevolg van de goedgevigheid van de oud gouverneur door aan de Brit zijn onderzoeksmateriaal uit te lenen realiseerde blijkbaar niemand zich. De ironie van dit al was dat dit materiaal uiteindelijk leidde tot een oordeel over de kwaliteit van zijn schenking. In oktober werd een commissie ingesteld, die zich over de waarde en de betekenis van de beelden zou buigen.⁴⁹³ Pas daarna, op grond van hun advies, zou de Koning kunnen besluiten waar de beelden uiteindelijk geplaatst zouden worden.⁴⁹⁴ Reuvens was één van hen. Hij was de enige die corresponderend lid was, maar trok in de drie volgende jaren het project geheel naar zich toe. In 1823 hield hij een voordracht in het Trippenhuys (Koninklijk Instituut) waar de beelden toen nog steeds in de achtertuin stonden: een *Verhandeling over Drie Grootte Steenen Beelden in den Jaare 1819 uit Java naar Nederland overgezonden*. Reuvens' oude leermeester, David Jacob van Lennep, kon hierbij niet aanwezig zijn. Hij schreef hem, na in alle rust zijn lezing te hebben bestudeerd en vergeleken had met de afbeeldingen, een hartelijke brief.

'Ik kan U niet zeggen, hoezeer ik mij daarbij verwonderd heb over de vlijt en nauwkeurigheid uwer nasporingen, en over de behoedzaamheid tevens en scherpzinnigheid met welke gij- het bezigen der gedane ontdekkingen en het maken van gevolgtrekkingen daaruit, zijt te werk gegaan.'⁴⁹⁵

⁴⁹¹ Stadsarchief Amsterdam, 15030, inv.no. 16552, *Amsterdamsche Courant* 30 augustus 1820

⁴⁹² RA NH, 175- 121/301 Notulenboek Boek IIIe klasse III 1815-1822, Ingekomen stuk Ministerie, 25 september 1820, p.303

⁴⁹³ Rijksarchief Noord Holland/ Notulenboek IIIe klasse III 1815-1822, 117/286, 23 okt. 1820, p. 315

⁴⁹⁴ RA NH, 175- 121/301 Notulenboek IIIe klasse III, Ingekomen stuk Ministerie, 25 september 1820, p.303

⁴⁹⁵ RUL-BPL 885, zonder plaats, 23 juli 1823, D.J. van Lennep aan C.J.C. Reuvens

Van Lennep vond dat het niet bij dit concept moest blijven, maar dat het uitgegeven moest worden uit naam van het Instituut, en onder auteursnaam van Reuvens.⁴⁹⁶ Verder, en dat geeft blijk van wat nu gezien wordt als zijn neo-humanistische inslag, gaf hij de aanbeveling ook eens te kijken naar de echo die de hedendaagse fabels in Indië vormden op de aloude mythologie. Reuvens zou daarbij nog eens te rade kunnen gaan bij een Javaan die op dat moment in Den Haag logeerde. In tegenstelling tot Reuvens, was voor Van Lennep naast de wetenschap ook het nationale aspect van groot belang. Hij hamerde erop dat het onderzoek was gedaan ‘in een Nederlandsch Instituut over oudheden in Nederlandsche bezittingen gevonden, en vooral ook voor een Nederlandsch publiek’ geschreven.⁴⁹⁷

Het concept werd een boek, en werd in 1824 als de ‘Verhandeling...’ uitgegeven, waarna in 1826 een zelfstandige publicatie volgde. Het bestond uit twee ‘afdelingen’ en zeven ‘aanshangsels’. De afdelingen gaven een iconologische interpretatie van de drie beelden in het instituut, gevolgd door een onderzoeksverslag over de ouderdom en de artistieke waarde ervan. De aanshangsels laten zich lezen als een reeks van historiografische, traditionele, religieuze, mythologische casuïstiek, die Reuvens steeds met de inmiddels sterk groeiende verzameling oudheden verbond: eind jaren 1820 had hij ruim dertig objecten van aanzienlijk formaat in zijn museum. De titel van zijn laatste aanshangsel zegt genoeg: ‘Over de mogelijkheid van overeenkomst van eenige Indische beeldwerken met Grieksche en Romeinsche’.⁴⁹⁸ Deze sluit aan bij de slotvraag die Mackenzie aan Engelhard stelde en geeft opnieuw aan hoe ook Reuvens steeds zocht naar de wijze waarop de Javaanse oudheden in een universeel historisch kader konden worden geplaatst (fig. 11).

Latere auteurs hebben zich in vergelijkbare lovende bewoordingen als Van Lennep uitgelaten over Reuvens ‘Verhandeling...’.⁴⁹⁹ Des te opmerkelijker is, dat in de catalogus van ‘Indonesia. De ontdekking van het Verleden’, die met de gelijknamige tentoonstelling in het Museum Nasional in Jakarta en in De Nieuwe Kerk in Amsterdam (2005-2006) verscheen, Reuvens niet is genoemd.⁵⁰⁰ Temeer, omdat de catalogus het resultaat is van onderzoek naar de geschiedenis van de belangstelling voor en het ‘verzamen’ van Indonesisch cultuurgoed. Dat Reuvens niet meer als gezaghebbende bron wordt gebruikt voor zijn iconologische interpretaties van de Javaanse beeldhouwkunst, is te verklaren vanuit de enorme toename van kennis op dat

⁴⁹⁶ Ibid. ‘Want het spreekt vanzelf dat ik even als mijne medegecommiteerden van oordeel ben, dat wij aan de klasse moeten voorstellen om het conceptrapport niet als den arbeid der commissie, maar als uwen arbeid met hare goedkeuringen te bekrachtigen, en uit haren naam te doen drukken en uitgeven.’

⁴⁹⁷ De enige inhoudelijk aanmerking die van Lennep had, was dat Reuvens weliswaar een aantal Nederlandse auteurs had gebruikt die al in eerder over Aziatische onderwerpen hadden geschreven (Baldaeus, Valentyn en het Bataviaasch Genootschap), maar dat hij geen aandacht besteed had aan ‘Godsdienstplegtigheden van alle Volkeren, te Amst. uitgegevens in 2 dln folio [...], in alle min of meer aanzienlijke bibliotheken van fatsoenlijke Hollandsche familiën gevonden wordt’. BPL 885, zonder plaats, 23 juli 1823, D.J. van Lennep aan C.J.C. Reuvens.

⁴⁹⁸ Reuvens (1824), aanshangsel VII

⁴⁹⁹ Brandes J.L.A. *Beschrijving van de ruïne bij de desa Toempang genaamd Tjandi Djago in de residentie Pasoeroean; archaeologisch onderzoek op Java en Madoera* (1904), Bernett Kempers (1959), Lunsingh Scheurleer (2007). Fontein noemde Reuvens waar relevant als bron (1992).

⁵⁰⁰ De gezamenlijke tentoonstelling viel samen met de viering van 60 jaar onafhankelijkheid van de Republiek Indonesia. Het project waarbinnen dit tot stand kwam, Shared Heritage, was baanbrekend en kende geen precedenten in buitenlandse musea van kolonistoren met betrekking tot voormalige kolonies. Het werd gedragen door Pieter ter Keurs van het Museum voor Volkenkunde in Leiden en Endang Sri Hardiati van het Museum Nasional in Jakarta.

terrein. Een recente publicatie, *Collecting Javanese Antiquities*, van Pauline Lunsingh Scheurleer (2007) biedt in velerlei opzicht houvast in de nuancering waarmee de historiografie van dit onderwerp bestudeerd kan worden. Dit komt vooral doordat zij de specifieke Javaanse notie van religieus cultureel erfgoed, *pusaka*, integreert in de westerse toe-eigening van deze cultuur.⁵⁰¹ Hierdoor worden de beginnersfouten van Reuvens en Raffles inzichtelijk. Zij baseerden hun beschouwingen over Javaanse hindoe sculptuur op een vergelijkend onderzoek met Engelse publicaties over Indiase hindoeïstische cultuur. Dat deze cultuur fundamenteel verschilde van de Javaanse, was hen bij het schrijven van beider werken nog niet bekend.⁵⁰² Het hindoeïsme dat de Europeanen in Brits India aantroffen was een levende cultuur, waar dankzij de Brahmaanse traditie van tekstoverdracht en mondelinge overlevering van rituelen, veel informatie voor het oprapen lag.⁵⁰³ Hieruit ontstond een westers beeld van het Hindoeïsme als een homogene theologisch gsystematiseerde geloofsleer, die op gelijke voet stond met de andere ‘Wereldgodsdiensten’.⁵⁰⁴ Deze perceptie, die later als ‘westerse uitvinding’ sterk bekritiseerd werd, was de voorstelling die Reuvens van het Hindoeïsme had, toen hij zich verdiepte in de Javaanse kunst. In Nederlandsch Indië- op Bali en enkele geïsoleerde gebieden op Java na- was de oorspronkelijke hindoe traditie gebroken.⁵⁰⁵ De Javaanse cultuur had altijd open gestaan voor nieuwe invloeden. In de oude vorstendommen bestonden hindoeïsme en boeddhisme naast elkaar, en wisselden de voorkeuren voor het een of het ander elkaar af. En sinds de islamisering van het eiland hadden de oude cultusplaatsen hun van oudsher religieuze betekenis niet altijd verloren, maar een nieuwe betekenis gekregen.⁵⁰⁶ In vele gevallen werden deze heilige plaatsen, *pepunden* of *karamat*, in ere gehouden, net als ‘pusaka’, in hedendaagse termen te vertalen als cultureel, materieel religieus erfgoed, dat een essentiële rol speelt in de spiritualiteit van een deel van de bevolking. De rituelen van eerbetoon aan ‘pusaka’ zijn, met dezelfde vanzelfsprekendheid waarmee het boeddhisme naast het hindoeïsme kon bestaan, naast de Islam in stand gehouden. In alle gevallen vond zelfs ook assimilatie plaats van rituelen. Dat de mate waarin ‘pusaka’ binnen de Islam wordt getolereerd ter discussie staan, is gereflecteerd in de twee varianten van de Islam op Java, die zich laten begrijpen dan als die van de rekkelijken en de preciezen. De eerste, de ‘Agami Jawi’, is de grootste. In deze variant, die een syncretistisch karakter heeft, zijn veel hindoe-boeddhistische elementen bewaard gebleven. De tweede variant is de striktere ‘Islam Santri’. Reuvens en Raffles verzamelden hun gegevens in een periode waarin de overblijfselen van hindoeïsme en boeddhisme betekenisveranderingen hadden ondergaan. De belangrijke informanten waren de Javaanse edelen, die zich opwierpen als interpreetoren ervan.⁵⁰⁷ Zo zuiver en oorspronkelijk als men dacht dat het hindoeïsme in India was, zo ver van de oorspronkelijke leer verwijderd was de Javaanse, die in tussen niet meer bestond.

⁵⁰¹ De ondertitel van Scheurleer (2007) luidt: ‘The appropriation of a newly discovered Hindu-Buddhist civilization.’

⁵⁰² Vgl. Effert (2007) 45

⁵⁰³ Lunsingh Scheurleer (2007) 85

⁵⁰⁴ Osterhammel (1998) 23

⁵⁰⁵ Lunsingh Scheurleer (2007) 85

⁵⁰⁶ Raffles (1817) II, 2 : ‘The natives are still devotedly attached to their ancient institutions, and though they have long ceased to respect the temples and idols of former worship, they still retain a high respect for the laws, wages and national observances which prevailed before the introduction of Mahometanism’

⁵⁰⁷ Lunsingh Scheurleer (2007) 72 e.v.

Door hun geringe kennis over de oude Javaanse cultuur is het begrijpelijk dat de iconografische interpretaties van Reuvens en Raffles volledig achterhaald en onbruikbaar zijn. Daar staat tegenover dat Reuvens' 'Verhandeling...' aan cultuurhistorisch belang gewonnen heeft. Zo is in wetenschapshistorisch en theologisch opzicht met name het eerste aanhangsel interessant. Hierin zijn 'Javaansche beeldwerken of legenden, welke van de Indische godenleer schijnen af te wijken' opgenomen. De twijfel of Moor's *Hindu Pantheon* (1810) van India dat een belangrijke basis vormde voor Reuvens' interpretaties, wel zo naadloos paste op Java komt hierin ter sprake. Het werpt zijn licht vooruit op latere ontwikkelingen in de kennis van zaken.⁵⁰⁸ Een ander punt is dat de auteurs het steeds als bijzonderheid vermeldden hoe opvallend de keuze van Reuvens was om zijn boek niet in Latijn maar in zijn moedertaal te schrijven.⁵⁰⁹ Het onderwerp, zo schreef de auteur in zijn voorwoord, was 'bovenal nationaal'. En 'wilde ik mijne geringe onderzoekingen voor zoo menigen landgenoot, die met goeden aanleg en met verstand, doch zonder klassieke opvoeding, de Oost bezoekt, niet ontoegankelijk maken, dan moest ik in het Nederduitsch (althans niet in het Latijn) schrijven.' Uit bovenstaande brief, waarin Van Lennep opmerkte 'weinig meer te hebben bijgedragen dan na raadpleging de aanbevolen taal', blijkt dat Reuvens hierin het advies van zijn leermeester heeft opgevolgd.⁵¹⁰

Dat Raffles nu nog wordt gebruikt heeft niet zozeer te maken met het hoofdstuk over oudheden, dat slechts een bescheiden- maar nog steeds wel een zeer leesbaar-onderdeel is van *The History of Java*. Het merendeel van het boek bestaat uit prachtig geïllustreerde beschrijvingen van geografische, geologische, historische en etnografische aard. Met name die delen zijn in wetenschapshistorisch opzicht voor etnografen en antropologen interessant gebleven en nu weer, vanwege onderzoek naar westerse observaties. In de eerste Nederlandse vertaling van 1838, is het hoofdstuk over 'Antiquities of Java' niet eens opgenomen. De vertaler beschouwde oudheden als 'voorwerpen van liefhebberij' en het onderwerp als 'niet noodzakelijk'. Zo bleef de Nederlandse bevolking verstoken van de prachtige plaatwerken en de nieuwste inzichten over hindoe-boeddhistische kunst. Deze inkorting had ook met bezuiniging te maken. In het jaar dat de vertaling werd gepubliceerd, 1838, was de bodem van de staatskas immers in zicht. In zijn inleiding verontschuldigde J.E. de Sturler zich, dat het niet teveel mocht kosten⁵¹¹ Blijkbaar prevaleerde een indicatie van het wetenschappelijke en economische belang boven dat van de culturele rijkdommen van het eiland. Wat overbleef van de oorspronkelijke editie ging over wonen, kleding, uiterlijk en gedrag van de Javaan. Met de aandacht voor zaken als salpeterwinning en houtbossen, laat de Nederlandse vertaling zich vooral lezen als een etnografisch handboek voor de exploitatie van een kolonie, als 'inburgeringscursus' voor een nieuwe generatie uit te zenden ambtenaren en officieren. En daarvoor was het ook bedoeld.

⁵⁰⁸ Reuvens (1824) IV

⁵⁰⁹ Voor het laatst Lunsingh Scheurleer (2007) 87

⁵¹⁰ Zie hfdst. 1, p.15 noot 73

⁵¹¹ J.E. de Sturler in Raffles (1838) p.VII: 'Ten einde mijne vertaling niet met het zelfde ongerijf van te groote kostbaarheid belemmerd mogt zijn, heb ik al het strikt overtollige van de Engelsche uitgave, en al wat daarin louter tot sieraad en pracht strekte, in mijne vertaling achterwege gelaten, om mij alleenlijk tot het zakelijke en degelijke van het werk te bepalen, te weten, tot al wat de kennis des lands en der bevolking betreft. De beschrijving van oudheden, aloude tempelgebouwen, mythologische overblijfselen, legenden en aloude volksgedichten heb ik, als niet noodzakelijk, en slechts voorwerpen van liefhebberij uitmakende, weggelaten.'

Reuvens' 'Verhandeling...' in de taal van zijn vaderland, is in Nederland niet onopgemerkt gebleven. Het heeft hem daarentegen in het buitenland weinig opgeleverd. In 1825 bracht hij in Parijs een bezoek aan de beroemde Oriëntalist Silvestre de Sacy, in de illustere *Académie des Inscriptions et des Belles Lettres*. Hij had bij die gelegenheid Baron De Sacy, die toen tevens de functie van 'secrétaire perpétuel de l'Académie des Inscriptions et des Belles Lettres' bekleedde, de afbeeldingen laten zien van Indische godheden die zich in Nederland bevonden.⁵¹² Een jaar later stuurde Reuvens aan De Sacy, ook President van de *Société Asiatique*, enkele exemplaren van zijn boek over de Javaanse beelden. In een P.S. gaf hij aan, dat ondanks dat dit in de Nederlandse taal was geschreven, hij toch enkele exemplaren voor de Societe Asiatique zou laten bezorgen via een Parijse boekhandel.⁵¹³ Eén van die exemplaren bevindt zich nog steeds in de bibliotheek van het Institut de France. Om er zeker van te zijn dat het inderdaad om Reuvens' schenking ging, moest het mesje van de bibliothecaris er aan te pas komen om het exemplaar open te snijden. Bij Reuvens' oratie uit 1826, die hij waarschijnlijk met dezelfde post verstuurd had, bleek gereedschap opnieuw onontbeerlijk. En ook het exemplaar van de 'Verhandeling...' die Reuvens naar Angelo Mai, de bibliothecaris van de Biblioteca Apostolica stuurde is niet bepaald beduimd geraakt.⁵¹⁴ Toch bleef Reuvens' kennis over Indische oudheden niet helemaal onopgemerkt. Dat hij gepubliceerd had in zijn eigen taal, neemt niet weg dat hij zijn netwerk in het Latijn benaderde met wat uitkomsten op hoofdlijnen. Zo werd Reuvens lid van de *Société Asiatique* in Parijs, en van de *Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*.⁵¹⁵ Het belang van Reuvens' groeiende Nederlands Indische verzameling binnen het Kabinet van Oudheden, Reuvens' kennis daarvan en zijn positie in de voorste gelederen van de specialisten over 'de' Oriënt in Europa is steeds onderbelicht gebleven. De waarde die hij aan deze verzameling toekende binnen het geheel van de collectie oudheden is veelzeggend, en behoeft in het kader van dit hoofdstuk verdere toelichting.

IV De Oriënt in Leiden

Reuvens' verblijf in Londen, in de zomer van 1819, viel samen met de voorbereidingen die Reinwardt trof voor de verscheping van de drie Javaanse beelden. In de correspondentie met de Curatoren van de universiteit is te lezen dat Reuvens lange dagen vertoefde in het *British Museum*, kennis maakte met verzamelaars van klassieke sculptuurverzamelingen in en rond Londen en Oxford en misschien zijn stellige plan volgde en een bezoek bracht aan Stonehenge. De publicatie in 1823, in

⁵¹² De huidige 'secrétaire perpétuel de l'Académie des Inscriptions', de Egyptoloog Jean Leclant, ben ik dankbaar voor zijn belangstelling voor mijn onderzoek, en voor de faciliteiten die hij beschikbaar stelde om in de bibliotheek van het Institut de France te kunnen werken.

⁵¹³ ISBLP/2376 Tome II van correspondentie Baron Antoine-Isaac Silvestre de Sacy (1758-1838), 'secrétaire perpétuel de l'Académie des Inscriptions', Reuvens aan Silvestre de Sacy, 4 november 1826. (Beantwoord 8 aug. 1827)

⁵¹⁴ Signatuur Biblioteca Apostolica: Racc. Gen., Arte-Arch. III 786. Reuvens schrijft over deze zending in zijn brief aan C.C.J. Bunsen, 29 mei 1830, RUL BPL 885

⁵¹⁵ Voor verdere lidmaatschappen vgl Brongers (2002) 149. Waar het voor de hand had gelegen dat Reuvens zou zijn uitgenodigd, ook na de publicatie van zijn artikel over het Parthenonfries in de *Classical Journal*, als correspondent van de Royal Society of Antiquaries, gebeurde dit niet. En nota bene terwijl zijn collega Taylor Combe van het British Museum van dit illustere genootschap secretaris was.

het gezaghebbende *Classical Journal* over de uiteenlopende interpretaties van het tympan van het Parthenon, wekt de indruk dat Reuvens zich vooral richtte op de klassieke wereld. Toch blijkt, uit andere notities en publicaties van Reuvens, dat hij ook tijdens deze reis gefascineerd raakte door de eerste binnengekomen collecties uit de Oriënt.⁵¹⁶ Hij ontmoette meteen in 1819 enkele Oriëntalist die hij kende via het netwerk van het Koninklijk Instituut.

Reuvens bracht meermaals een bezoek aan het *India Museum* in Leadenhall Street, en ontmoette daar de nestor van de Sanskriet-filologie, de bibliothecaris Charles Wilkins.⁵¹⁷ Het was het eerste museum dat geheel gewijd was aan een niet-Europese collectie, en was alleen al daarom een mijlpaal in de koloniale verzamelgeschiedenis.⁵¹⁸ Naast de bibliotheek, dat het hart ervan vormde, was het museum als gevolg van de vele verkopen van Engelse ‘oudgasten’, verrijkt met wapens, metaalwerk, juwelen, textiel, houtsnijwerk ivoren kleinodiën, én met sculptuur. In de jaren dat Reuvens langere tijd in Londen verbleef, was het *India Museum* een publiekstrekker van de eerste orde.⁵¹⁹ Sinds 1808, in hetzelfde jaar dat de op de Fransen overwonnen Alexandrijnse trofeeën in het *British Museum* te zien waren, was er in het *India Museum* een overwinningstrofee uit India opgesteld. Reuvens heeft deze ‘Tipu’s Tiger’, nu nog steeds een ‘eye-catcher’ in het Victoria & Albert Museum beslist gezien. Het is een levensgroot houten mechanisch beeld, dat door Britse soldaten werd aangetroffen in de muzieksalon van het paleis van Sultan Tipu, in het koninkrijk Mysore, het zuidelijkste sultanaat van India, dat in 1799 veroverd werd. De tijger, symbool voor Sultan Tipu, verslindt een Brit in uniform, waarbij vanuit het binnenste van de tijger een orgel speelt met de meest gruwelijke dissonanten van een officier in doodsnood. De bezoekers van de bibliotheek deden hun beklag, omdat het dwars door alle muren resoneerde.⁵²⁰ Tipu’s Tiger zorgde meermaals voor flauwvallende dames.

Het *India Museum* was een attractie. Het was een ontmoetingsplaats van schrijvers, bestuurders en werknemers van de *East India Company*. Toen in Bombay inscripties uit de ruïnes van Nebukadnezar werden verzameld, werden ze later tentoongesteld in Leadenhall Street in Londen. Als iemand drie olifantenkoppen had, eveneens. In latere decennia, toen het museum uit haar voegen barste, en verzamelen geen grenzen kende, kreeg het als gevolg van Britse discussie over de verharding van kolonisatie een twijfelachtige reputatie. De verzameling werd in de jaren 1870 gescheiden conform wetenschappelijke ontwikkelingen in de tweede helft van de 19^e eeuw. Waar de filologie werd opgesplitst in taalstudies en archeologie, werden de manuscripten, de kunstverzameling en de rariteiten van elkaar gescheiden. De kunstverzameling is sindsdien overgebracht naar het *British Museum*. De toegepaste kunst- toen nog ‘kunstnijverheid’, kreeg een voorbeeldfunctie in het paleis van het inmiddels industriële en economische hart van het imperium: het *Victoria & Albert Museum*. De manuscripten werden onderdeel van de British Library, en de rariteiten werden overgebracht naar het Museum of the City of Londen. Dat is er de reden van dat het

⁵¹⁶ In deze paragraaf wordt de Oriënt gebruikt volgens de afbakening die Hegel gaf, en die bij contemporaine Oriëntaalse studies werd gehanteerd. Zie noten 1 en 3 van dit hoofdstuk.

⁵¹⁷ Reuvens (1824) IV

⁵¹⁸ Jasanoff (2006), 107 e.v.

⁵¹⁹ In de 18^e eeuw werd dit de ‘Oriental Repository’ genoemd, een naam die door sommige auteurs ook in de 19^e eeuw is gehandhaafd.

⁵²⁰ Ibid. (2006) 177

een vergeten museum werd, vooral een museum waaraan men niet meer herinnerd wilde worden.⁵²¹

Bij Reuvens' bezoeken aan het *India Museum* in 1819 bleef het, zoals hij later schreef, bij een 'voorloopige beschouwing'.⁵²² Andere 'Hindoespullen' zag hij in het weelderige huis van Thomas Hope in Duchess Street.⁵²³ Hij maakte notities, die hij ordende in een aantekeningenboekje met de titel 'Monumenta Indica', dat recentelijk werd teruggevonden in de bibliotheek van het Museum voor Volkenkunde in Leiden, en dat sinds 2007 is overgedragen aan de bibliotheek van het Rijksmuseum van Oudheden.⁵²⁴ Het etiket op de voorzijde (fig.12) doet vermoeden dat Reuvens het schrift in gebruik nam vanaf het prilleste begin van zijn onderzoek als lid van de commissie ter beoordeling van de beelden uit Java.

In een brief aan de Curatoren beschreef Reuvens vanuit Londen zijn verrukking over de Egypte- collectie in de *Townley Gallery* van het *British Museum*, en over de nieuw verworven collectiestukken uit Persepolis, in het huidige Iran. Het betrof hier een grote hoeveelheid beelden en bas-reliëfs uit de zesde tot vierde eeuw v.Chr., uit het door Alexander de Grote verwoeste koninklijke paleiscomplex van de Achaemeniden. Deze waren in 1817 door de vierde Graaf van Aberdeen aan de voormalig Britse gezant in Perzië Sir Gore Ouseley geschonken, die ze in 1825 aan het *British Museum* vermaakte.⁵²⁵ Toen Reuvens in Londen was, kwam hij thuis bij Ouseley, waar hij de reliëfs heeft bestudeerd, als ook in het *British Museum*, waar inmiddels een deel van zijn collectie tentoongesteld was.⁵²⁶ Reuvens' bewondering werd gevoed door de vernieuwende wijze waarop hij naar de archeologie keek. Deze betrof niet alleen de enkelvoudige schoonheid van de sculptuur, maar vooral de mogelijkheid om hierdoor verdieping te geven aan de studie naar de Griekse oudheid, aangezien '[...] andere gelijktijdige + schoone overblijfselen tot een punt van vergelijking strekken, en verscheiden kostbare voorwerpen der oud Egyptische en Perzische kunst als het ware dien cirkel voltooien'.⁵²⁷ Waar de meeste geleerden zich vooralsnog bogen over de inscripties en de teksten, beschouwde Reuvens de basreliëfs en inscripties uit Persepolis als gelijkwaardige bronnen van onderzoek.

Toen hij de Curatoren om een toelage vroeg van fl. 1200,= om gipsafgietsels bij Richard Westmacott in de pleisterwerkplaats van het *British Museum* te laten maken, ging het hem niet uitsluitend om pleisterbeelden van de 'Elgin Marbles'. Hij bestelde een afgietsel van een dubbelzijdig basreliëf uit Persepolis, met een afbeelding van krijgers in wapenuitrusting (fig.1).⁵²⁸ Reuvens kende de context ervan, aangezien ze afgebeeld waren in het rijk geïllustreerde reisverslag van Persepolis door Cornelis de Bruin (1711).⁵²⁹ Toch moest hij met 'leedwezen' vaststellen dat de tekeningen van de

⁵²¹ Jones (2003) 25 september

⁵²² Reuvens (1824) IV

⁵²³ Notitie van Reuvens, Monumenta Indica, RMO/ RA IId (ter), c (ter), f.i.

⁵²⁴ De vondst hing samen met onderzoek van Fifi Effert (2007).

⁵²⁵ Wilson (2002) 80

⁵²⁶ *Antiquiteiten* (1823) 47

⁵²⁷ ACN 607, B nr. 2, Reuvens aan Collot d'Escury, Londen 27 augustus 1819, vgl.

RMO, ARA 3, 17.1 1/1, Londen, 5 oct. 1819

⁵²⁸ Kluitenberg (2006) 52

⁵²⁹ *Cornelis de Bruin Reizen over Moskovie door Persie en Indie verrijkt met Driehondert konstplaten, vertoonende De beroemste landschappen en steden, ook de byzondere dragten, beesten, gewassen en planten, die daar gevonden worden: voor al derzelven oudheden, en wel voornamelijk heel uitvoerig, die van het heerlijkste en van oudste de gehele werrelt door befaemde Hof van Persepolis, by den*

Bruin, net als die van vele andere reizigers in die tijd, een letterlijk vertekend beeld van de werkelijkheid gaven. Met name bij portretten was dit het geval. De Bruin, zo stelde Reuvens verbaasd vast, had de krijgers een Joods gezicht gegeven.⁵³⁰ Later dat jaar in Parijs, via een omweg op terugreis naar Amsterdam, kocht hij ook twee afgietsels van Babylonische oudheden in het 'Cabinet du Roi'. Het ging om afgietsels van een 'kegelvormig of eironde steen met beeldwerk en spijkerschrift rondom versierd'. Het origineel was gevonden in Babylon en werd bewaard in het Cabinet des médailles antiques et pierres gravées de la Bibliothèque du roi in Parijs.

Reuvens richtte zich op 9 juli 1820 rechtstreeks tot Koning Willem I, om zich te verantwoorden over de aankoop. Hierin is te lezen dat Reuvens de stukken uit Persepolis in zekere zin gelijkwaardig vond aan de Griekse stukken van het Parthenon: ze waren beide voor hun komst naar Engeland volledig onbekend, en vullen hiaten in de geschiedenis van de kunst.⁵³¹ Niemand vóór Reuvens had een bestelling geplaatst van Ouseley's reliëfs; speciaal voor hem moesten voor de stukken mallen worden gemaakt. In 1821 arriveerden 'vier afgietsels van 'Persische en Babylonische Oudheden' in het Leidse Kabinet van Oudheden. Het eerste kwam uit Londen, de tweede en derde uit Parijs. Het vierde afgietsel was afkomstig uit de verzameling van Nicolaes Witsen. Het was een 'Baksteen met spijkerschrift', waarvan het origineel in de 18^e eeuw uit Perzië was meegenomen door Cornelis de Bruin.⁵³² De 'Oriënt' was een verzamelgebied geworden. Terwijl er in dezelfde tijd onderhandeld werd over de eerste collectie Rottiers, een belangrijke en grote gemengde collectie van overwegend Griekse herkomst, moet vastgesteld worden dat de eerste aankoop voor het museum niet uit authentieke objecten, maar uit afgietsels bestond. De wortels van de Griekse boom, ook al lagen ze ver buiten Europa, werden spannender gevonden dan de vruchten die ze had afgeworpen.

Ook in 1821 besloot Reuvens, nadat hij in de commissie voor de Javaanse beelden zitting had genomen, opnieuw naar Londen te gaan, om vooral de collectie in het *India Museum* grondig te bestuderen.⁵³³ Reuvens geraakte op vriendschappelijke voet met Charles Wilkins. Hij kreeg van hem een aantal geschenken voor zijn museum: facsimile's in gravure van 'vier oude opschriften in spijkerletters op eenen baksteen'. Om verder te kunnen werken aan de bestudering van de nieuwe collecties stuurde Wilkins zijn Nederlandse collega een overzicht van spijkerschrift karakters.⁵³⁴ De Leidse collectie kreeg in 1821 enige omvang. In Antwerpen werd de eerste collectie Rottiers, met overwegend Grieks-Romeinse objecten gekocht. Reuvens had deze eind van het vorig jaar in Brussel bekeken.⁵³⁵ De huisvesting van het museum werd een onderwerp dat tot het eind van zijn leven niet meer van de agenda zou

Persianen Tehilminar genaamt, Amsterdam, Willem & David Goerree (1711). Het gaat hier vooral om de genummerde gravures 121, 126, 127, 142, 148, 152 en 153, waarop beelden, basreliefs en architectuur te zien zijn. Voor het titelblad is een gravure met een allegorie op de reis van Cornelis de Bruin te zien, bestaande uit een compositie van de hoogtepunten. Links achter is Persepolis met een basrelief vertegenwoordigd.

⁵³⁰ *Antiquiteiten* (1823) 46-47. Reuvens ging het bij het 'Joodse' gezicht vooral om de Bruin (1711), plaat 142

⁵³¹ 'Te Londen zijn vier stuks bas-reliëf uit Persepolis, waarschijnlijk van den grooten trap, bij onzen C. de Bruyn en bij Niebuhr afgebeeld. Hiervan heeft de ondergeteekende een stuk gekozen dat met bas-reliëfs aan twee zijden versierd was.' Kluitenberg (2006) 52, cit. uit RMO/ARA 3 17.1.1/1.

⁵³² Inv.nrs. PLP 1-4, As. P1-4, Kluitenberg (2006) 52

⁵³³ Reuvens (1824) IV

⁵³⁴ Kluitenberg (2006) 52

⁵³⁵ Bastet (1987) heeft de drie collecties Rottiers gepubliceerd.

verdwijnen.⁵³⁶ En de ongunstige omstandigheid dat Reuvens weinig geschikte ruimte en gebrek aan faciliteiten had voor een eenvoudige opstelling van de objecten, leidde er toe dat er voor de Javaanse oudheden in Amsterdam meer kapers op de kust waren. Toch is achteraf duidelijk, zoals we zullen zien, dat Minister Falck maar één museum voor ogen had. Wel moest Reuvens goed beslagen ten ijs moest komen om de Javaanse oudheden voor zijn museum op te kunnen eisen.

Gezien het Grieks-Romeinse karakter van de collectie Papenbroeck- veel meer was er in 1819 nog niet in het kabinet van oudheden, lag het nog het meest voor de hand dat de stenen Javaanse beelden van Engelhard in het Mauritshuis zouden worden ondergebracht. Daar was sinds 1816 het Koninklijk Kabinet van Zeldzaamheden gevestigd, het eerste museum dat Koning Willem I had opgericht. De Chinese collectie van J.Th Royer en geschenken uit het bezit van het Koninklijk Huis vormden, samen met volkenkundige objecten uit de oude stadhouderlijke verzamelingen de basis van het Kabinet.⁵³⁷ De directeur van het kabinet was de predikant Reinier Pieter van Kastele. Nog voordat de eerste scheepslading de Amsterdamse haven binnenkwam richtte deze zich tot Minister Falck met het verzoek verdere collecties uit de kolonie in Den Haag onder te brengen. Nu had hij dit verzoek, zo valt af te leiden uit het antwoord van Falck dat hij schreef op 24 maart 1819, niet met de nodige omwonden motieven omkleed, maar was hij er als vanzelfsprekend en recht voor zijn raap vanuit gegaan dat ook ‘de noodige orders’ mochten worden gegeven om ‘de objecten, tot het kabinet betrekkelijk, welke uit Java of van elders herwaarts worden aangevoerd, aan hem te doen bezorgen’.⁵³⁸ Falcks antwoord liet echter geen twijfel over het te voeren beleid.⁵³⁹ *Particuliere* geschenken voor Willem I, uit Java en elders zouden, tenzij de koning hier anders over dacht, in het Kabinet van Zeldzaamheden worden ondergebracht. In deze hoogst diplomatieke bewoordingen, is niet gezegd waar de oudheden die met *publieke* middelen voor het Rijk werden verzameld, terecht zouden komen. Dat de Javaanse beelden van Engelhard strikt genomen een particuliere schenking betrof, werd gecamoufleerd door de tussenkomst van Reinwardt- van wie men niet anders verwachtte dat hij een missie volbracht namens de overheid.

In een uitvoerig rapport dat Reuvens in november 1820 in Brussel schreef, bepleitte hij bij Minister Falck dat alle oudheden binnen Nederland in één museum behoorden te worden ondergebracht. Dit rapport is vaak uitsluitend uitgelegd als een pleidooi voor centralisatie van bestaande collecties.⁵⁴⁰ Met de gedachte dat de Javaanse

⁵³⁶ Halbertsma (2003) voor de opeenvolgende keuzes waarvoor Reuvens zichzelf gesteld zag. Zie ook hoofdstuk 4, § III

⁵³⁷ In de collectie van Royer was ook de zogenaamde ‘krabbe’, een olielampje in de vorm van een krab, uit de 14^e of 15^e eeuw (nu in het Museum voor Volkenkunde, inv.nr. 360-407). Dit object was afkomstig uit de Indonesische archipel. Het betreft een wat verdwaald object, een *stray find*, dat niet met wetenschappelijk oogmerk bestudeerd is. In het algemeen wordt het gezien als het vroegste in een museale verzameling opgenomen voorwerp uit de koloniale periode.

⁵³⁸ Rijksarchief Noord Holland/KKZ/476:830, brief Falck aan Van de Kastele, Brussel, 24 maart 1819. In brief is Java onderstreept.

⁵³⁹ Ibid. ‘[...] En in aanmerking genomen zijnde, dat wanneer zoodanige objecten worden aangevoerd voor rekening en ten behoeve van partikulieren, daarop als dan van wege het Rijk geene aanspraak kan worden gemaakt, en dat zoo deze aanvoeringen geschieden voor het Rijk of ommiddeljk aan Zijne Majesteit worden aangeboden, de bezorging dezer objecten aan het Kabinet van zelve geschiedt, ten zij, door zijne Majesteit anders werde gelast.

[...]

⁵⁴⁰ Bastet (1987) 37

beelden voorlopig nog in de regen in Amsterdam stonden en volgende verzamelingen al weer onderweg waren, kan het ook worden gezien als een kader dat Reuvs ontwierp om diversiteit aan collecties binnen zijn museum te krijgen. Een eerste discussie had hierover in dat zelfde jaar al plaats gehad, toen Reuvs aan Falck verzocht om twaalf Javaanse beeldjes uit het Kabinet van Zeldzaamheden (door Reuvs ook veelvuldig ‘Ethnografisch Museum’ genoemd) naar Leiden over te brengen. Van de Kastele was het hier niet mee eens, en beschouwde de beelden als ethnografica, omdat ze deel uitmaakten van een nog levende cultuur. Reuvs stelde zich hiertegen in dezelfde rapport van november 1820 in het verweer, omdat de oorspronkelijke bevolking toch wel aanzienlijke veranderingen had ondergaan. Reuvs kreeg de beeldjes. De transformatiegedachte deelde hij met zijn tijdgenoten, en zou als zodanig uiteindelijk worden geformuleerd in de *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie*, die vanaf 1822 door Hegel werden gehouden.⁵⁴¹ De absolute grens zou wat Reuvs betreft getrokken moeten worden bij het verdwijnen van een cultuur, door de volledige transformatie als gevolg van het Christendom of de Islam.⁵⁴² Naast een eerder beleidsmatig argument, vernieuwde en verscherpte Reuvs steeds inhoudelijk zijn visie op wat er in een Museum van Oudheden verzameld diende te worden. Waar hij in 1820, en dat was met oog op de verwerving van de Nederlands-Indische collectie het meest effectief, algemeen sprak van ‘oudheden’, zou hij dit in de volgende jaren verfijnen.

Om verder gesteggel voor te zijn, stelde Minister Falck op 8 mei 1821 aan Reinier Pieter van de Kastele voorzichtig maar beslist een museale reorganisatie van oudheidkundige collecties voor. In het document is te zien hoe Falck het archeologisch Kabinet van de Leidse hogeschool wat meer gewicht wilde geven. De oudheden, zo stelde hij ‘dat is de voorwerpen van Schoone of andere Kunst, afkomstig van volken welke niet meer bestaan’, dienden samengevoegd te worden in een ‘afzonderlijke Archaeologische verzameling’. Hij vroeg Van de Kastele zijn gedachten te laten gaan over een voorstel om de Oudheden en Zeldzaamheden uit het Museum van Schilderijen en Prenten in Amsterdam (de voorloper van het Rijksmuseum) te verwijderen, en miniaturen en tekeningen toe te voegen. Ook de oudheden in Den Haag dienden verwijderd te worden, zodat het Kabinet van Zeldzaamheden zich zou bepalen tot de nog levende volken. De kunst zou eveneens uit het Kabinet verwijderd moeten worden, ‘met uitzondering van Schoone Kunst uit de Middeleeuwen in het algemeen van nog levende volken’. Het Penningenkabinet, verzamelplaats voor oude of hedendaagse medailles, gesneden stenen en munten, zou ook afstand moeten doen van de oudheden.⁵⁴³ Reuvs, die, zoals in de kwestie rond de Javaanse beelden van het kabinet van Zeldzaamheden manifest was geworden, ‘dode’ en ‘levende’ culturen een te harde scheidslijn vond, nuanceerde dit in 1822, aan de vooravond van een uit Batavia afkomstig transport, dat rechtstreeks naar Leiden zou worden overgebracht. Oudheden waren voor hem nu ‘overblijfselen van volkeren welke of niet meer bestaan, of geheel en al van gedaante zijn veranderd, hetwelk meestal een uitwerksel van vreemde overheersing geweest is ofwel van algemeene verandering van godsdienst’. Dat de lijnen hierin niet te recht getrokken dienden te worden, daarvan was hij zich bewust. Javanen, zo stelde hij in dezelfde

⁵⁴¹ Vgl. Harten in Seipel (2000) ‘Archaeology and the Unconscious: Hegel, Egyptomania, and the legitimation of Orientalism’ 232-237

⁵⁴² Halbertsma (2003) 36

⁵⁴³ Het archief is bewaard als onderdeel van het Rijksmuseum en haar voorlopers, in het Noord Hollands Archief in Haarlem. RA-NH, KKZ 476-808, Falck aan Van de Kastele, 8 mei 1821

brief, waren grootendeels tot het ‘Muzelmansche’ geloof bekeerd. Enkelen, vooral in de bergdorpen, en buiten Java op heel Bali, hadden de Indische godsdienst behouden.⁵⁴⁴ De nuance van Reuvs deed maar voor een klein deel recht aan de werkelijkheid. En dat enkele van zijn ‘oudheden’ deel hadden uitgemaakt van de levende cultuur, daarvoor had hij schriftelijke bronnen binnen handbereik: Raffles bij voorbeeld, en we weten hoe hij dat werk gespeld heeft. En er was nog een indicatie voor die levende cultuur die hem op gedachten had kunnen brengen. Een aantal beelden was, zo schreef hij in zijn inventaris, ‘met kalk gerestaureerd’.⁵⁴⁵ Van de Kastele had met zijn levende cultuur in bepaald opzicht uiteindelijk gelijk. De cultuurgoederen maakten, hoewel niet allemaal- maar wel grotendeels, immers deel uit van *pusaka*, en speelden dus binnen de 19^e eeuwse Javaanse tradities een levendige rol. Nu was het niet *die* rol die Van de Kastele onderkende. Hij bedoelde dat de cultuur geen dramatische veranderingen had ondergaan, oftewel: er wonen nog steeds Javanen op Java. De nuance van Reuvs bood uiteindelijk meer ruimte voor de latere kennis over de verschillende assimilaties die de Javaanse cultuur sedert de introductie van het boeddhisme had ondergaan. Voor Reuvs was de hindoe-boeddhistische Javaanse cultuur een ‘dode’ cultuur, sinds zij bekeerd was tot de Islam. En aangezien Reuvs’ referentiekader ten aanzien van de Islam bepaald was door het iconoclastische karakter van deze godsdienst- zoals hij beschreef met betrekking tot de Elgin Marbles- had hij geen idee dat op Java, met de ‘Agami Jawi’, een syncretistische variant van dit geloof de continuïteit van de Hindoeïstische tradities in stand werden gehouden. Op Java was geen sprake van iconoclasme. De bevolking versleepte de beelden van de ene naar de andere plek, besmeerde ze met gele zalf, en gaf zodoende een geheel nieuwe betekenis aan wat was overgebleven van de cultuur van hun voorouders. Voor Reuvs stond vast dat de Islam bedreigend was voor het beeldende cultuurgoed. Gelijk hij dit als argument had aangegrepen om zijn goedkeuring over de Britse aankoop van de Elgin Marbles uit te spreken, zo was voor hem het verzamelen van Javaanse oudheden ook gerechtvaardigd.⁵⁴⁶ Toen Reuvs in 1826 zijn vakgebied, en daarmee de aard van de verzamelgebieden voor het museum opnieuw definieerde, schreef hij aan de koning:

‘De Archaeologie [...] bevat de studie der oude gedenkstukken van allerlei aard, en dus van de overblijfselen van alle oude steden, of enkele gebouwen, van beelden en beeldende kunsten, van alle voorwerpen uit dagelijksche levens – [...], huisraad, krijgstuig kleeding enz. en dit niet alleen van Grieken en Romeinen, maar van alle volkeren ook Oostersche en Noordsche welke in de geschiedenis voorkomen’.⁵⁴⁷ De historische component, de aanwezigheid van schriftelijke documenten, bleef ook voor Reuvs bepalend in een zeer *inclusief* universeel wereldbeeld, waarvan de *omphalos* nog wel in Griekenland gesitueerd bleef. Conrad Leemans schreef in de catalogus van het Museum van Oudheden in 1842 dat het Reuvs idee was geweest om al wat met godsdienst en begravenisplechtigheden te maken had onder ‘oudheid’ te rangschikken, en al het andere onder ‘volkenkunde’.⁵⁴⁸ Dit onderscheid betrof alleen de Javaanse collectie, en had te maken met de toenemende twijfel van Reuvs over de juiste interpretatiewijze van de geassimileerde cultuur op het eiland. Willem Pleyte, de opvolger van Conrad Leemans, zou dit aan het eind van de 19^e eeuw

⁵⁴⁴ RMO ARA 3, 17.1.1/1 Reuvs aan Falck, 26 november 1822

⁵⁴⁵ RMvV, 1403, Inventaris Indische Oudheden 1827

⁵⁴⁶ Zie hfdst. 2 p. 65 e.v.

⁵⁴⁷ RMO ARA 4, 17.1.1/2, 29 maart 1826, Reuvs aan Willem I

⁵⁴⁸ Leemans (1842) IX

voortvarend interpreteren als zou het Reuvens' ideaal zijn geweest om te komen tot een museum voor oude en nieuwe volkenkunde.⁵⁴⁹

In de jaren 1822, 1823 en 1824 kwamen grote hoeveelheden hindoe-boeddhistische Javaanse beelden het museum binnen. Het betrof hoofdzakelijk sculptuur, zij het niet zo monumentaal als de schenking van Engelhard.⁵⁵⁰ In deze jaren betrof Reuvens de collectie direct bij zijn colleges, waarin hij zijn studenten over de Indische godenleer les gaf. In het collegejaar 1823-1824 behandelde hij de oude monumenten van het Indische subcontinent en het eiland Java.⁵⁵¹ Het betrof hier aanschouwelijk onderwijs, dat plaatsvond in het museum, dat zich in die tijd in omvang begon te ontwikkelen als het 'Repository' van de *East India Company* in Londen. Om de monumenten aan zijn studenten te kunnen tonen tekende Reuvens de illustraties uit Raffles op grote schaal na (fig.13-18).⁵⁵² Opvallend is dat Reuvens uit Raffles precies die monumenten koos, die een piramidale vorm hebben, of anderszins in de context van klassieke architectuur bestudeerd konden worden. Ook Raffles was dit niet namelijk niet ontgaan. Vooral in het geval van de Tempel van Soekoe en de basreliëfs daarvan (fig. 15-18) ontkwam de beschouwer volgens de hem niet aan een vergelijking met Egyptische architectuur en sculptuur.⁵⁵³ Reuvens zocht waarschijnlijk, net als Raffles in 1817 en Charles Coleman in 1832, naar de relatie tussen Egypte en India, en de uiteindelijke uitwerking daarvan op het eiland Java. Tussen deze vergeten tekeningen, die in de archieven van het Museum voor Volkenkunde in Leiden bewaard zijn, bevindt zich ook een oudheidkundige kaart van het eiland Java (fig.19).⁵⁵⁴ In het onderschrift is aangegeven dat alleen de 'hoofdplaatsen, met kapitale letteren en de plaatsen waarvan gezichten of oudheden uitgegraven of op andere wijze bekend zijn' zijn ingetekend. Of deze ook eigenhandig door Reuvens is gemaakt valt niet te bewijzen. Dit moet echter de eerste oudheidkundige kaart van Java in Nederland zijn geweest. Het ligt meer voor de hand dat deze hem, nadat hij herhaaldelijk om contextuele gegevens van de oudheden vroeg, is toegestuurd vanuit Batavia.⁵⁵⁵

De Javaanse collecties in het Kabinet van Oudheden zijn illustratief voor de verschillende motieven waarmee deze zijn verzameld. Het initiatief lag bij minister Anton Reinhard Falck, de rechterhand van de koning. Door de criteria van de collectievorming in verschillende musea te herdefiniëren, wist hij de weg voor Reuvens' museum vrij te maken. Reuvens, eerst namens het Koninklijk Instituut, en

⁵⁴⁹ Vgl. Effert (2007) 44

⁵⁵⁰ RMvV, Serienummer 1403, Alfabetische lijst der werken betrekking hebbende over hetgeen door den Directeur van het Rijks Ethnografisch Museum is overgenomen door den directeur van het Rijksmuseum in Leiden in 1903. Na lang twijfelen denk ik dat het om tekeningen van Reuvens gaat, omdat ze qua stijl aan hem toegeschreven kunnen worden. Dat geldt ook voor het handschrift. Mogelijk zijn het echter de tekeningen van Engelhard, waarvan Raffles gebruik heeft gemaakt in zijn *History in Java*. Dat laatste zou betekenen dat Engelhard als co-auteur aangemerkt moet worden, in ieder geval voor 'antiquities' deel II.

⁵⁵¹ Effert (2007) 43

⁵⁵² RMvV, Inv.nos. 1403-3703, 1403-3704, 1403-3705. De inventarisnr's. van het Rijksmuseum van Oudheden waren RA 42, 65-67. Met dank aan Dorus Kop Janssen, Museum voor Volkenkunde Leiden, die alle gelegenheid bood deze tekeningen te bestuderen.

⁵⁵³ Raffles (1817) II, 47: '[...] The form of the gateway itself, and of all the ruins within our view, was pyramidal. In the monster devouring the child we were reminded of Typhon; the dog, of Anubis; in the stork of the Ibis: the tree, too, seemed to be the palm, by which the Egyptians designated the year; the pigeon, the hawk, the immense serpents, were all symbols of Egyptian worship.'

⁵⁵⁴ RMvV, Inv.no. 1403-3702 (RA 64)

⁵⁵⁵ Effert (2007) 46-48

daarna namens het museum, hield zich met die nationale motieven vooreerst niet bezig. Hij was enthousiast en verdiepte zich gepassioneerd in de Indische mythologie. In het Kabinet van Zeldzaamheden is een manuscript bewaard gebleven van *Beschrijving der Heilige Zinnebeelden van de Jentiven, navolgens de Sjasta of het Goddelijk woord van Brama benevens de uitlegging daarvan*.⁵⁵⁶ Zijn enthousiasme werkte aanstekelijk. Humbert de Superville, verwerkte de beelden in zijn onderwijs aan de Leidse Teekenacademie. In het schetsboek dat hij Reuvs in 1830 ten geschenke deed, zijn ook schetsen te zien van de eerste Indische beelden die in Leiden waren opgesteld (fig.20).⁵⁵⁷ Reuvs droeg er zorg voor dat zijn verzameling in het buitenland bekend zou worden. Uit correspondentie van Leemans met de Oriëntalist Hamaker, kort na de dood van Reuvs, blijkt dat er voorbereidingen waren getroffen om gipsafgietsels van enkele stukken naar ‘den heer Jacquet’ in Parijs te versturen. Hiertoe was een tekening gemaakt van een steen met een inscriptie, ter grootte van een opengeslagen vel gewoon schrijfpapier. Leemans vroeg zich af waar deze ‘beland’ was.⁵⁵⁸ Dat Reuvs, naast de collecties Grieks-Romeinse oudheden van de kolonel Rottiers de *Indische* oudheden zeer belangrijk vond, is te lezen in zijn tijdschrift *Antiquiteiten*: ‘Er zijn verschillende nieuwe bezendingen, als van Griekse Vazen uit Athene, van Romeinsch marmeren beeldwerk uit het gebied van Carthago, en vooral van Indische oudheden uit Java aangekomen: welke laatste men aan de zorg van den gewezen Directeur van Landbouw en Wetenschappen op Java, den hoogleraar Reinwardt, verschuldigd is, en welke thans reeds het museum in dit opzigt op gelijke lijn stellen met het museum der Engelsche Oost Indische Maatschappij te Londen’.⁵⁵⁹

In het archief van het Museum voor Volkenkunde zijn de cahiers bewaard gebleven, waarin de binnengekomen collecties werden geregistreerd. Op de eerste pagina van ‘Javaansche beelden en beeldwerken in Museum van Oudheden te Leyden’, is de zending van 1822 beschreven. Eén van de eerstgenoemden is Devi of Laksjmi, daarna wat vraagtekens en onduidelijkheden, gevolgd door een ferme onderstropping: Poetri Dedes. Het ging, zoals later bekend werd, om een beeld van de godin van de opperste wijsheid, gezeten in lotushouding Prajñâpâramita (fig.21).⁵⁶⁰ Het beeld was het eerst gezien door de Nederlands-Indische bestuursambtenaar D. Monnereau. In gesprek met de lokale bevolking was hem verteld dat het een beeld was van Putri Dëdës, de eerste koningin van Singosari, van wie alle koningen van Singosari en Majapahit afstamden.⁵⁶¹ Monnereau gaf het beeld in 1820 mee aan Reinwardt.⁵⁶² Reinwardt stuurde het vervolgens naar de natuurhistoricus Temminck Groll, waarna het in het Trippenhuys werd geplaatst, ‘in de gang, niet ver van de woonkamer van dhr. Apostool’, die verantwoordelijk was voor de verzameling van de voorloper van het

⁵⁵⁶ Effert (2007) 44 e.v. NHA-KvZ, inv.nr. 947, gesigneerd C.J.C. Reuvs, z.d.

⁵⁵⁷ RUL, PK 1341/1349. ‘Studien van den Heer D.P.G. Humbert de Superville- te Rome geteekend in of omtrend 1803’. (Daarna is Humbert de Superville het blijven gebruiken voor schetsen van de collectie oudheden in Leiden), gevolgd door de opdracht: ‘ten geschenke gegeven aan C.J.C. Reuvs, nov. 1830’.

⁵⁵⁸ RUL, BPL 885, Leemans aan Hamaker, september 1835

⁵⁵⁹ *Antiquiteiten* (1823) II, stuk II afd 4, 260

⁵⁶⁰ RMvV, Serienummer 1403, ‘Alfabetische lijst der werken betrekking hebbende over hetgeen door den Directeur van het Rijks Ethnografisch Museum is overgenomen door den directeur van het Rijksmuseum in Leiden in 1903’. Zie p. 119 en 120 in dit hoofdstuk voor Reuvs’ houding ten aanzien van de scheidlijnen die getrokken werden in de collecties.

⁵⁶¹ ‘Putri Dëdës’, spreek uit als [*poetri dudu*s]

⁵⁶² Reuvs (1824) 160 e.v.; Fontein (1992) 160

Rijksmuseum te Amsterdam. Falck drong er bij Apostool op aan de stukken naar Leiden over te brengen.⁵⁶³ Op 15 november 1822 heeft Reuvens Poetri Dēdēs, ‘na vele vruchteloze aanvragen’ met nog een aantal niet nader genoemde beeldjes en wat sieraden ‘tegen quitantie’ overgenomen.⁵⁶⁴

Reuvens wijdde het tweede aanhangsel van zijn ‘Verhandeling....’ geheel aan de legenden en de mythen rond ‘het beeldje Poetri Dēdēs en haar een-ogige geliefde Jokko Loelo’. Het verdriet van de prinses godin om te moeten trouwen met die onaanzienlijke man, deed haar ertoe besluiten een einde aan hun beider levens te maken. In de legendes liep de aard van de ontknoping uiteen. Zo stierf zij in het ene verhaal de verdrinkingsdood in een vijver, en sprak zij in de andere de wens uit om met Jokko Loelo en zijn hele gevolg in steen te veranderen. En die wens was terstond vervuld.⁵⁶⁵ Putri Dēdēs, het eerste godinnebeeld van formaat in Leiden, kwam Reuvens’ museum binnen in het jaar dat hij trouwde met Louise Blussé. Net zoals de eer die voorheen aan Apollo Belvedere ten deel was gevallen, werd het beeld beoordeeld als van ‘universele schoonheid’.⁵⁶⁶ Reuvens sprak steeds in verkleinwoorden als hij zich aan beschrijvingen overgaf van het ‘fraaije beeldje’.⁵⁶⁷ In de brief aan Falck, waarin hij schreef dat zij in Leiden was aangekomen noemde hij haar een ‘aller fraaist beeldje’.⁵⁶⁸ Het beeld werd voor Reuvens een norm in de beoordeling van andere collecties: ‘Dit stukje’, is ‘van de uitmuntendste bewerking, die wij ooit een Indisch beeldwerk, hetzij te Londen of in ons vaderland gezien hebben’.⁵⁶⁹

In Nederland werd Putri Dēdēs een beelddrager van de koloniale cultuur. Er werden talloze afgietsels in gips van gemaakt, die verspreid werden naar scholen in het hele land. Nadat de ‘Indische’ collectie in 1903 werd overgedragen aan het Rijks Ethnografisch Museum ging zij een nieuwe glorieperiode tegemoet. De pleisterwerkplaats in Haarlem, onderdeel van het Koloniaal Museum, stelde veel in het werk om de kennis van het Nederlands-Indische cultuurgood uit te dragen, en ging over tot een omvangrijke tweede ronde afgietsels. De directeur Von Saher liet zich fotograferen in zijn imposante kamer, met Putri Dēdēs op de achtergrond (fig. 22).⁵⁷⁰ Aangezien deze pleisterbeelden nog lange tijd in bibliotheken en kunstacademies stonden opgesteld, maakte Putri Dēdēs in Nederland tot ver in de 20ste eeuw deel uit van een collectieve notie van nationaal erfgoed. Toen na de tweede wereldoorlog, met de onafhankelijkheid van vele voormalige koloniën de druk van de internationale gemeenschap groter werd om de in de 19^e en 20ste eeuw verzamelde voorwerpen te restitueren, besloot Nederland tot teruggave van een deel van de ‘Indische’ voorwerpen.⁵⁷¹ Aangezien Prajñāpāramitā, zoals de Godin van de Opperste Wijsheid nu genoemd werd, niet zomaar een willekeurig godenbeeld was, maar geacht werd de vergoddelijkte gestalte van de eerste vorstin van de dynastie van Singosari te zijn, van wie alle latere vorsten van de hindoe-boeddhistische periode afstamden, is het niet

⁵⁶³ RMO/ARA 3, 17.1.1/1, Reuvens aan Van Ewyck, 20 april 1822

⁵⁶⁴ RMO/ARA 3, 17.1.1/1, Reuvens aan Falck, 26 november 1822

⁵⁶⁵ Reuvens (1824, ed. 1826) 171

⁵⁶⁶ Brandes (1909); Bernett Kempers (1959); Lunsingh Scheurleer (2007)

⁵⁶⁷ Reuvens (1824, ed. 1826) 169

⁵⁶⁸ RMO/ARA 3, 17.1.1/1, Reuvens aan Falck 26 november 1822

⁵⁶⁹ Reuvens (1824, ed. 1826) 167, 168

⁵⁷⁰ Pijzel Dommisse (mail over foto in lezing 16/10)

⁵⁷¹ De Prajñāpāramitā was het enige oude beeld dat terug ging. Daarnaast werd een deel van de Lombokschat gerestitueerd en het manuscript ‘Nagarakrtagama’ uit het bezit van de Universiteitsbibliotheek Leiden.

verwonderlijk dat zij deel uitmaakte van de restitutie. Dat dit verhaal een lokale fabel was, althans niet gestaafd kon worden met historische bronnen, speelde geen rol. Wél zijn er historische bronnen over de naam van de eerste vorstin van de Singosari-dynastie: zij heette Dedes. De geschiedenis absorbeerde hier de mythe. Op 29 december 1977 droeg de directeur van het Rijksmuseum voor Volkenkunde, prof. Dr. P.H. Pott, het beheer van het Prajñâpâramitâ beeld over aan Mr. Koesnadi Hardjasoemantri, cultureel attaché van de Ambassade van de Republiek Indonesia te 's-Gravenhage.⁵⁷² Aan het verblijf van 155 jaar in Nederland, 81 jaar in het Museum van Oudheden en 74 daaropvolgende jaren in het Rijks Museum voor Volkenkunde kwam een eind. In de lente van 1978 aanvaardde Reuvens' *Poetri Dĕdĕs*, haar gelaat onveranderd mooi en sereen, de thuisreis naar Indonesië. In april werd zij geïnstalleerd in het *Museum Nasional* in Jakarta.⁵⁷³ In ieder provinciaal museum op Java staat een kopie, die symbool staat voor de eigen, glorieuze 'geschiedenis'. Zo werd Reuvens' fraaie beeldje een icoon van de Javaanse hindoe-boeddhistische beeldhouwkunst én van de onafhankelijkheid van Indonesia.

⁵⁷² RMvV, serienummer 1403/ Proces Verbaal van Overdracht, 29 december 1977. Opmerkelijk is dat dit niet door de ambassadeur werd ondertekend.

⁵⁷³ De tentoonstelling onder de titel 'The Sculpture of Indonesia' reisde in 1990 rond door de USA, in the National Museum of Art in Washington, Houston Museum of Art, Metropolitan Museum of Art in New York en als laatste in het Asian Art Museum in San Francisco. De titel van de Nederlandse tentoonstelling in de Nieuwe Kerk in Amsterdam was 'Het Goddelijk Gezicht van Indonesië.'

⁵⁷³ Opnieuw was zij, maar nu op een affiche, in het hele land te zien. Bij de laatste tentoonstelling, 'Indonesia, de ontdekking van het verleden' die ter gelegenheid van de 60-jarige onafhankelijkheid van Indonesië werd gehouden, was haar rol bescheidener.